

יד
מהרי"ע

שערי יצחק

השיעור השבועי

מפי מרן הגאון
הרב יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן

נמסר במוצש"ק
כי תצא
אלול ה'תשע"ט ב'ש"ל
בבית המדרש "פעולת צדיק"
בני ברק

לק"י

נושאי השיעור:

ביאור דברי הרדב"ז והחת"ס בעניין פירוד הקהילות, שלעתים הוא נצרך למרות הצורך באחדות, והנוגע לפירוד קהילותינו בלדי ושאמי.
המשך התייחסות מרן שליט"א לדברים החמורים הכתובים בספר זייצבור יוסף בר' כנגד אמירת קדיש דעתיד. הוכחות לכך שקדיש דעתיד נקבע בכל התפילות על ידי גדולי ישראל בכל ארצות המזרח וכו' מלפני מאות שנים.
התימנים אינם משועבדים לפסקי הרמב"ם, אלא שרוב פסקיו התאימו למנהגי התימנים. תירוץ רביעי לגבי השאלה [משיעור מוצש"ק ראה] מדוע אבותינו נע"ג לא אמרו קדיש דעתיד לפני התפילה בסיום ברכות התורה.
קושיית מרן שליט"א כלפי כל העדות, מדוע לא אומרים קדיש דרבנן לאחר אמירת פיטום הקטורת שלפני תפילת המנחה, והשארתה ב'צריך עיון'.
מנהג ביהכ"נ אלשיך בתימן שלא לומר קדיש דעתיד אלא רק בתשעה באב ובקבורת המת, והאם שיטתם אכן התבססה על דברי הרמב"ם, כפי שהבין הרע"מ קורח זצ"ל.
הוכחה מדברי מהר"י בשירי זצ"ל שהבין כי העיקר הוא לומר קדיש דעתיד, לאפוקי ממי ש"לא שם לב" לדבריו.
דחיית הטענה כי האר"י ז"ל התנגד כביכול לאמירת נוסח קדיש דעתיד, והבנת דבריו בשער הכוונות.
אשת רב יכולה להיקרא בשם 'רבנית' למרות שאינה חכמה, ק"ו אשה חכמה שמלמדת נשים וכדו', ואין לחשוב שתואר זה הגיע מהרפורמים ח"ו.
דחיית דברי הרב מאזוז שליט"א שפורסמו בעלון 'בית נאמן' האחרון בדבר הגיית ניקוד קמץ הנהוג אצל התימנים והאשכנזים, והסבר שכל טענותיהם מופרכות, והן רק לפי איך שהם רגילים להגות בנוסח תוניסאי ולא לפי הביטוי שלנו.

כל הזכויות שמורות

יוצ"ל ע"י מוסדות יד מהרי"ץ בני ברק
טלפקס: 03-5358404. נייד: 050-4140741
דוא"ל: yad@maharitz.co.il

להאזנה לשיעור דרך הטלפון:
קול יהודי תימן – 072-33-23-642
שלוחה 6

מספר השיעור בדיסקים ובקו "קול יהודי תימן" – 510
קול הלשון – 03-6171031

השיעור מוקדש לרפואת מרת מיטל בת ישראל שתחי'
הזקוקה לרחמי שמים מרובים ולרפואה שלימה בקרוב.
המקום ברוך הוא ישלח לה רפואה שלימה בכלל חולי עמו
ישראל, ויעמידה מחליה לחיים טובים ולשלום, אכ"ר.

בשם רחמן.

השיעור מוקדש לרפואת מרת מיטל בת ישראל שתחי' הזקוקה לרחמי שמים מרובים ולרפואה שלימה לרנ"ב אבריה ושס"ה גידיה בקרוב. מדובר על מקרה ממש קשה, והם זקוקים להרבה רחמי שמים.

השם ב"ה יפתח להם שערי רפואה, אל נא רפא נא לה, וישלח לה רפואה שלימה בכלל חולי עמו ישראל, ויעמידה מחליה לחיים טובים ולשלום, ויחזקה ויאמצה בקו הבריאות, וימלא כל משאלות לבה ולבכם לטובה, אכי"ר.

ביאור דברי הרדב"ז והחת"ס בעניין פירוד הקהילות, שלעתים הוא נצרך למרות הצורך באחדות, והנוגע לפירוד קהילותינו בלדי ושאמי.

הרדב"ז בתשובותיו [ח"ג סי' תע"ב, לפי הדפוסים האחרים הסימן הוא תתק"ן] אומר דבר חשוב מאד, ונוגע לנו גם כעת לחודש אלול, זמני התפילות, הרחמים והסליחות.

מה הדין באדם שאדם שרוצה לכוון בתפילה, ופשוט שהוא מקדיש בשבילה ממילא זמן רב בחודש אלול, ובפרט בעשרת ימי תשובה. מתקרבים לקדוש ברוך הוא, כמו שנאמר וישעיהו נ"ה, ו', דְרָשׁוּ יְיָ בְּהַמְצָאוֹ, קְרָאֵהוּ בְּהִיזְתּוֹ קְרֹב. ונשאלת השאלה, באיזה מקום תפילה עליו לבחור? באיזה בית כנסת ראוי ביותר להתפלל?

רבינו דוד בן זמרא מסדר בתחילת התשובה כמה מאמרי חז"ל, ובאמצע התשובה הוא כתב כך, גרסינן בפרק אין עומדין, אין עומדין להתפלל לא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שיחה ולא מתוך מריבה ולא מתוך כעס. ותו גרסינן, ר' חנינא, ביומא דריתחא לא הוה מצלי, פי' ביום שהיה כועס. תו גרסינן, כל שאין דעתו מיושבת עליו אל יתפלל. תו גרסינן, שמואל לא הוה מתפלל בביתא דאית ביה שכרא, מפני הריח שהיה טורדו ומונעו מלהתכוין.

למדת מכל הני, שלא יתפלל אדם, לא במקום שטורד מחשבתו, ולא בזמן שמבטל את כוונתו. אם ישנו דבר מה המטרידו ומפריע לו, לא יתפלל שם.

ומעתה, היחיד או הרבים שיש להם איבה או שנאה או כעס או מריבה עם הציבור, אין תפילתם רצויה, ואסור להם להתפלל שם. אם אינו מסתדר עם הציבור, שלא יתפלל שם, ויחפש לעצמו מקום אחר. שמחשבתו טרודה ולא יוכל לכוין בתפילתם. וכ"ש אם מכעיסין אותו על פניו תמיד, וכ"ש אם הכעס הוא עם מנהיגי הקהל. תמיד יש לו טרוניות וטענות עליהם, לא יתפלל שם.

ואי לאו דמיסתפינא, הוה אמינא דטב ליה להתפלל ביחיד, מלהתפלל בחברת בני אדם שאין דעתו נוחה מהם.

עוד אמרו בספרי החכמה, כי בהיות האדם מתכוון אל רבו ונותן אליו לבו, תתקשר נפשו בנפשו, ויחול עליו מהשפע אשר עליו, ויהיה לו נפש יתירה. הדבר משפיע על התלמיד חכמה וירא"ש וכו'. וזה נקרא אצלם סוד העיבור בחיי שניהם. אפילו ששניהם חיים, נחשבים כביכול מקושרים. הוא מאריך על היסוד הזה עוד, יעו"ש.

אגב, היסוד הזה רמוז גם בשיר, 'אבי יהודה יעורר ציר תעודה'. רבי' שלום שבזי כותב לתלמידו, ונפשי 'נשקה' נפשו בחשקה וכו' יעו"ש.

ממשיך הרדב"ז ואומר, וזה הטעם בעצמו בתפילה, כי בהביט האדם אל אוהביו, או לקרוביו, או לרבו, או למי שדעתו נוחה. כגון היכן שהוא מתפלל עם משפחתו או עם חבריו, ואפילו אם הם אנשים זרים, אבל דעתו נוחה מהם, הוא אוהב אותם ונעים לו אתם. תתעורר נפשו אל הכוונה השלימה ונתוסף עליו רוח ממרום. וזה דבר שהשכל מורה עליו. וההיפך, היפך.

לכן הוא מסיים בזה"ל, הא אמרינן דאינו דומה קילוס המלך והדרתו, במתקלס באנשים מרובים, לקילוס שהוא מתקלס באנשים מעטים? והכי אמרינן לעניין מגילה והלל וברכות ולעניין תפילה? וקרא כתיב, 'ברב עם הדרת מלך'. וכתיב נמי, הן אל כביר לא ימאס? ובשלמא יחיד ההולך להתפלל בבית הכנסת אחרת, הרי נתוסף על אותו הקהל, ואיכא הכי ברב עם. אבל ציבור המתחלק, אף על פי שהם רשאים, הואיל ואיכא עדה בכל אחד מהם, מ"מ לא יפה עושין, דברב עם הדרת מלך, וכדכתיבנא.

הא לא קשיא, דכיון שהם לבות חלוקים, אין קלוסן עולה יפה. אף שבודאי ציבור של מאה איש עדיף משתי קהילות של חמשים אנשים, כיון שאין ביניהם אהבה ואחזה שלום וריעות, אין לתפילות שלהם ערך.

עכשיו הוא אומר דבר ממש חשוב וחזק בזה"ל, ולפיכך נהגו בכל גלילות ישראל, שכל בני עיר ולשון אחד, עושין להם קהל בפני עצמו, ולא יתערבו עם אנשי עיר ולשון אחר, ולא היה אחד מהרבנים שמיחה בידם, כי בחילוק המקומות והלשונות, יתחלקו הלבבות, ואין קילוסן עולה יפה. ובהיותם כולם בני עיר אחת ולשון אחד, יהיה השלום מתווך ביניהם, לפי שכל אחד מכיר מקומו וערכו. זה בא מארץ מסוימת, וזה מארץ אחרת, כל אחד יתפלל עם אנשי מקומו.

כמובן שהוא לא מדבר על זמנינו, פה בארץ ישראל, אלא בימים ההם. אז היו גירושים וגליות וכיו"ב, עוברים ממקום למקום, ואירע שהגיעו קהל מסויים לקבוצה אחרת. לכל אחד יש את השפה שלו וכו', ולא נוח להם להתערב ביחד. הרדב"ז אפילו לא מדבר אם ישנם חילוקי מנהגים ביניהם, זה קל וחומר. אלא רק אופי ותכונות אחרות, שפה אחרת ודעות שונות, עדיף להם להתפרד.

הרדב"ז כתב את החידוש הזה בעיקבות השאלה שהוא נשאל מתחילה בזה"ל, ילמדנו רבינו, מעניין כה"ר יהודה אבואלפ"ם וחביריו יצ"ו, שהיו עם הקהל כשאר כל קהל בכל ענייניהם, הן בקופה של צדקה, הן במסים, הן בכל דבר. אותו חכם היה ביחד עם הציבור שלו משותפים ביחד עם הציבור הכללי בכל העניינים. לאחר זמן רב טענו שהם קפוסיינן. כלומר, אנחנו קהילה נפרדת, לא שייכים אליכם. שם קהילה זו ומשמעותה, לא ידוע לי, אבל עכ"פ מובן כי הם טענו שהם מעדה אחרת. ושלא ירצו להשתדל עוד עם הקהל כמקדמת דנא, וזה היה לסיבת מה, ונמנעו מלתת עם הקהל בקופה ושאר צרכי עניינים קצת זמן.

וכשראו קהל התונסיין – הם מתונס – ושאר יחידים מהקהל, שיתעורר מזה מחלוקת, כתבו להם שטר אחד כרצונם. ניסו לעשות הסכמים, אבל נהיו מהם חילוקי דעות. וכשהראו אותו לשאר גדולי הקהל וביקשו מהם שיחתמו בו, לא רצו, ואדרבה נתרעמו עליהם על זה, ומיחו בידם, וקרעו השטר מידם.

אז הלכו התונסיין ואותן היחידים וכתבו כבראשונה, וחתמו ונתנו להם שלא ברצון היחידים, אחר כך נגלית הכוונה שיצאו קהל התונסיין, וכר' יהודה וחבריו יצאו עמהם, ועשו להם קהל בפני עצמן.

נוצרה מכך מחלוקת גדולה, והם הגיעו אל הרדב"ז לשאול אותנו, לאיזה שטר יש תוקף, האם לראשון או לשני. ומה יהיה גם עם המסים, ועם ההסכמים? נתהוו חילוקי דעות, הללו אומרים, לשעבר הייתם אתם אתנו ביחד באותה הקהילה, ואביך התפלל יחד עמנו, וצריכים להמשיך את מה שהיה.

זוהי הסיבה שהרדב"ז הביא את מאמרי חז"ל הללו, להראות עד כמה חשובה האחדות, האהבה והאחזה. אבל אם לא מסתדרים, אין מה לעשות אלא להיפרד ולהיחלק.

ומסיים הרדב"ז, ולא תטעה בְּדַבְרֵי לומר שאני סובר שהחלוקה טובה ח"ו, דקרא כתיב [הושע ד', י"ז], חָבוּר עֲצָבִים אֲפָרִים הֵנַח לוֹ, [שם י', ב'], חָלַק לָפֶם עֵתָה יֵאָשְׁמוּ וגו'. אם עם ישראל מחובר, ויש ביניהם אהבה ואהבה, אין ספק שבזכות זה הקב"ה מוחל להם על עוונותיהם, כמו שידוע על זמן אחאב שעם ישראל היו נוצחים במלחמה, אפילו שהם היו עובדי עבודה זרה, כי פירוד הלבבות גרוע הרבה יותר. אלא צריך להשתדל שיהיו לב אחד לאביהם שבשמים – כי בודאי כך צריך להיות לכתחילה – ואם אי אפשר, אלא שתמיד הם מתקוטטין והם במחלוקת, דְּחָה הרע במיעוטו. אם מנסים לעשות שלום, והדבר אינו הולך, כי הם לא משתווים, עדיף שיתפרדו וכל אחד יתפלל עם הקהילה שהוא רגיל אליה. אם לא כן, עוד יהיה יותר גרוע. אח"כ יש עוד המשך של התשובה הארוכה בנושא.

אלו דברים חשובים מאד שאומר הרדב"ז.

גם אל החתם סופר [חלק חו"מ תשובה י"ב] הגיעה שאלה בעין זאת, ופסק כמותו, וזה לשונו, אודות ההפרשות וטענות, שבין כולל רוס"י וכולל וואלין שבטבריה תוב"ב. וגם כי אינני כדאי שישלח לי. ואיך יאירו דברי, שניתן בעלוטה בארעא חשוכא, להגיה באורא דארץ ישראל המחכים. ולדבר מול גדולי ישראל. אך מה אעשה, וכבר (סרבתני) [סרבתני] זה כמה פעמים. וענות צדקו דמר נ"י, גזר עלי לעיין בדבריו, ולשפוט לפע"ד אם צדקו דבריו אם לא. החתם סופר מאריך לברר את כל הוויכוחים שביניהם.

באות ג' כתב כך, על דבר הפירוד, אוי נא לנו כי בושנו ונכלמנו. כי נאמר, 'צדיקים יושבים בארץ הצדקה', ופיזור הנאה להם. איך הצדיקים יתפזרו? אוי לנו שכך עלתה בימינו, כינוס לצדיקים הנאה להם והנאה לעולם. אבל מה נעשה שחטאותינו גרמו שאי אפשר להכניסם, על כן יתפרדו, כמ"ש הדרת גאווה

עפ"י תשו' רדב"ז. ואין להאריך במה שלבו של אדם כשר דוח עליו – כיון שהנושא הוא מאד כואב לי ומצער אותי, לא אוכל להאריך עליו – ה' ישפות שלום, לת"ח המרבים שלום, ולכל אחינו בני ישראל.

החתם סופר עצמו, לא ציין היכן היא תשובת הרדב"ז שהוא מתכוין, אבל כנראה היא זו שהבאנו. מסתמא החת"ס כתב זאת מזכרונו, ולכן לא ציין בדיוק את המקור. אח"כ ראיתי בשו"ת החת"ס מהדורא חדשה, שציינו המו"ל כך בשולי הדף.

גם אנחנו דיברנו על כל עניין שנאת חנם, וכנראה שבחודש אב צריכים הקדמה לחודש אלול. לצערנו ארכה גלותנו, וכל הזמן מבקשים על הגאולה, אבל לא מתקנים את החטא שבגללו הוא נחרב, וצריכים להרבות אהבה.

בעוונותינו הרבים, לפני יותר ממאתיים וחמשים שנה גם נוצר בקהילותינו פירוד בין השאמי לבלדי, אחרי מריבות וקטטות. מובא בספר קורא הדורות, כי רבינו יהודה צעדי זצ"ל, הוא הראשון, כאשר ראה את מצב המחלוקת, אמר, "היפרדו בבתי כנסיות". מה"ר יהודה צעדי הוא אחד מרבותיו של מהרי"ץ, והוא מזכירו פעמים רבות בעץ חיים ועוד.

מהר"י צעדי אמר לבני דורו, הנה חלקכם רוצים להתפלל בנוסח אחר, תתפללו במקומות שלכם. אנחנו לא רוצים לשנות ממנהג אבותינו, אבל אם חפצכם להתפלל בנוסח אחר, תעשו קהילה נפרדת, העיקר שלא נהיה כולנו במקום אחד, אלו ימשכו ימינה, ואלו ימשכו שמאלה, כל אחד יתפלל כפי רגילותו, ותיווצר מכך מחלוקת רח"ל.

אם הרדב"ז קבע כבר שעדיף להיפרד, כשאין לבבם שלם זה עם זה, כל-שכן כשיש חילוקים במנהגים ובנוסחאות.

שערי יצחק – השיעור השבועי

הוא כתב במפורש בתשובותיו כך, לא יאמר קדיש בשום פנים, אלא במקומות הידועים שבתפילות החובה, או אחרי קריאת דבר מדברי תורה, רצוני לומר, דיני ההלכה, או ביאור, או אפילו דרש פסוק אחד, ייאמר אחריו קדיש דרבנן.

וממשיך עוד, שים לב שוב גם לדבריו אלו, שהוא מצריך לימוד מדיני התורה, או פירוש, או דרש במיוחד לשם לימוד, כדי שיוכלו לומר אחריו קדיש דרבנן. יען כי לפי שיטתו, כל מאמר ממשנה או הלכה או דרש שכוללים אותו בתוך סדר התפילות, או שמספחים אותו, טפל אחר התפילה שהיא חובה ועיקר, דיו באמירת קדיש שאומרים אחר אותה תפילה בסיום פסקת התקבל, כך דלפי דעתו אין אומרים עליו במיוחד קדיש דרבנן.

אכן דיברנו על כך, ואמרנו כי יתכן שעיקרי הדברים נכונים, ויתכן גם שלא. אבל אפילו אם הם נכונים, דהיינו שדעת הרמב"ם היא שלא לומר קדיש דעתיד אחרי מזמורי תהלים וכיו"ב, אבל הבה נשאל שאלה, האם אבותינו הלכו אחרי הרמב"ם בענייני הקדישים? הרי כבר אמרנו כי הרמב"ם סובר שאין לומר קדיש אלא במקומות הידועים שבתפילות החובה, ועוד כתב הרמב"ם בתשובה אחרת [מובאת בפסקי מהרי"ץ כרך ראשון דף שכ"ו סעיף כ"א], כי לא אומרים קדיש אחרי תפילות הרשות שאינן קבועות, ממילא אם כן, גם אין מקום לומר קדיש באשמורות אחרי והוא רחום, ומדוע אנחנו נוהגים לומר שם קדיש?

כך גם כתב במפורש מה"ר יהושע הנגיד [בתשובותיו דף ס"ז סימן ט"ז], שהוא מבני בניו של רמב"ם. חכמי תימן אמרו לו כי הם נוהגים לומר שם קדיש, והוא השיב להם כי מנהגם איננו נכון. אעפ"י כן, חכמי תימן לא שינו את מנהגם, והשאירו את אמירת הקדיש שם. מובן כי הם לא הלכו לגמרי אחרי דעת הרמב"ם. לכן אפילו אם אכן דעת הרמב"ם אינה כפי מנהגינו בזה, וכי זהו סוף העולם?

המשך התייחסות מרן שליט"א לדברים החמורים הכתובים בספר זיצבור יוסף בר' כנגד אמירת קדיש דעתיד.

התימנים אינם משועבדים לפסקי הרמב"ם, אלא שרוב פסקיו התאימו למנהגי התימנים.

מובן כי למרות שלצערנו נוצר הפירוד, הלוואי שהוא לא היה מתרחש, אבל הוא ישנו, אין לנו ברירה אלא להיפרד בשתי קהילות שונות, אבל בכל זאת צריך להרבות אהבה ואחוה בין הקהילות. ממילא מה רב הצער מאותם שמנצלים את הפירוד ועושים ממנו עוד וויכוחים.

הדברים אמורים כלפי מה שהתחלנו לדבר בשיעור שעבר על עניין הקדיש דעתיד, על כל מה שכתוב בספר ויצ"ב [ח"ג פרק י"ג דף קס"ב], דחיתי את כל מה שהוא אמר, ועתה נמשיך להסביר עוד מדוע אין לדבריו יסוד, ולהעמיד את הדברים על דיוקם, כי הוא כתב בסגנון ממש בוטה. אם לאדם יש קושיות ושאלות, הרי הוא יכול לכתוב את דעתו, אבל אסור להכות' ח"ו.

זה לשונו שם, לדעת הרמב"ם אין אומרים קדיש דעתיד אלא לאחר לימוד ממש.

זאת אומרת, דבכל האמור הפריזו על המדה, מה שלא עלתה על דעתו של הרמב"ם. כי כפי שהבאתי דברי הרמב"ם לעיל, הרי הוא כתב באופן ברור שיאמרו קדיש זה אחרי שעוסקים בתורה שבעל פה וכו' עיי"ש, דלפי דעתו מוכח דבעי קביעות במיוחד לשם לימוד ועסק בתורה שבעל פה ממש. וכן ביאר עוד בתשובותיו וז"ל, לא יאמר קדיש בשום פנים, אלא במקומות הידועים שבתפילות החובה, או אחרי קריאת דבר מדברי תורה, רצוני לומר, דיני ההלכה, או ביאור, או אפילו דרש פסוק אחד, ייאמר אחריו קדיש דרבנן, עכ"ל.

טוען הרב צובירי, מדוע הבלדי אומרים כי הם נסמכים על הרמב"ם, הרי חוץ ממה שכתוב בחיבור כי אומרים את הקדיש דוקא אחרי לימוד תורה שבע"פ, או מדרשות והגדות, הרי

הרי בלאו הכי בהרבה דברים איננו פוסקים כמו הרמב"ם. אפילו בנושאי הקדיש בעצמם, לא קיבלו את שיטת הרמב"ם לגמרי, כי הגאונים סוברים לומר באשמורות קדיש אחר אשרי, וכן הוא בסדר רב עמרם גאון.

אותו הדבר במנחת התעניות לפני הוצאת ספר תורה, לפי הרמב"ם לא אומרים קדיש, כי לדעתו אין אומרים קדיש אלא לפני תפילה. ובגלל אשרי יושבי וגו' לבד, אין סיבה לומר קדיש, לכן לפי שיטתו מוציאים ס"ת מיד אחרי אשרי ולא אומרים קדיש, והרחבנו על כך בשיעור הקודם. וגם בעבר בשיעור מוצש"ק כי תבוא ה'תשע"ו.

לכן למרות שלפי הרמב"ם אין אומרים קדיש דעתיד כל כך הרבה פעמים, אבותינו לא פסקו כמותו לגמרי, ואין בכך כלום.

שיטה זו שהניאתו להרב צובירי לטעון מדעת הרמב"ם, ולהקשות כל היום מהרמב"ם, אשר יאמר כי הוא זה, מגיעה מ'ראש דרדעי'. הדרדעים בלבלו את התמונה. הם חושבים שאנחנו חייבים להיות צמודים אל הרמב"ם, פְּכָל חֻקֵּינוּ וּפְּכָל מִשְׁפָּטָיו ובמדבר ט', ג'. מהרי"ץ זיע"א גיבש וסידר את הדרך כמשנה ערוכה, שהולכים אחרי הרמב"ם, כשיטת חכמי תימן הקדמונים, אבל בצורה ממוצעת. לא הולכים עם הרמב"ם עד הסוף, אלא משלבים את דעתו עם הש"ע ושאר הראשונים וכו'.

כל זאת אנחנו אומרים למרות שבכלל לא ברור מה הרמב"ם בעצמו יגיד, יכול להיות שגם לפי דעתו אומרים קדיש אחרי מזמורי תהלים. אבל גם אם לא, לא נורא, הרי ישנם מנהגים שונים אצל התימנים שלא כמו הרמב"ם. לצערנו, אותה השיטה האומרת שהולכים רק אחרי הרמב"ם, נכנסה רק על ידי אנשי הכת בזמן האחרון. לכמה אנשים בציבור קצת קשה להבין את שיטת מהרי"ץ כיצד לפסוק, לכן הם מתבלבלים.

לפני כמה חדשים יצא לי להיפגש עם ידידנו הרה"ג נתן בן סניור שליט"א באיזו ברית מילה. הוא נוכח לראות שהתימנים מברכים ברכת להכניסו בבריתו של אברהם אבינו בין המילה לפריעה. בהתחלה המוהל מברך אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על המילה, ומל את התינוק. ואם זה אבי הבן, הוא מברך בנוסח לימול את הבן. אחרי כן, בעוד המוהל מתעסק בפריעה, אבי הבן מברך ברכת להכניסו.

ראה זאת הרב בן סניור והקשה לי, אבל רבינו אברהם בן הרמב"ם אומר בשם אביו כי צריך לברך את ברכת להכניסו לפני הברית? יש גם ספרדים שנוהגים כך, ונשענים על חלק מהראשונים שאומרים כך, וביניהם רבינו אברהם בן הרמב"ם.

השבתי לו, התימנים אינם משועבדים אל הרמב"ם. וכי כל מה שהרמב"ם כתב או סבר אנחנו חייבים לעשות? יש לנו מנהגים, ישנה מסורת. כמה גדולי עולם סוברים לברך דוקא בזמן הפריעה, וכמותם אנחנו נוהגים. לא כמו הרמב"ם.

התפיסה שלהם היא כי כל דבר שהרמב"ם סובר, אנחנו 'חייבים' לנהוג כמותו, כמו באופן אוטומטי. אם הם רואים לא כך, אזי הם מקשים קושיות. אבל אין דבר כזה.

בהתחלה הרב בן סניור חשב כי אני אומר דברים בעלמא. אבל כשראיתי זאת על פניו, המשכתי ואמרתי לו, כי הדברים אינם פרי המצאתי, אלא כבר מהרי"ץ כתב זאת במפורש ובמגילת מהרי"ץ, הבאנו מדבריו שם בהקדמת ששה סדרי משנה המנוקדים על ידי מהרי"ץ. התימנים לא קיבלו את הרמב"ם, ללכת אחריו בכל ההלכות, אלא הוא התאים להם ברוב הדברים, לכן פסקו כמו החיבור שלו. חכמי תימן לא שינו את מנהגם ואת מסורת אבותיהם, בגלל שהם ראו שהרמב"ם חולק, אלא רק התאימו זה לזה. מהרי"ץ במגילתו שם

שערי יצחק – השיעור השבועי

מסיים הרב צובירי בקושיא, בכל זאת לא כתב הרמב"ם ולא ציין לומר שום קדיש אחרי קריאת המשנה וההלכה והאגדה הללו שהובאו ונאמרו בתוך סדר התפלה ובסופה, לא קדיש רגיל ולא קדיש בנוסח דעתיד. אחרי אמר רבי אלעזר, אין כאלהינו וכו', הרמב"ם לא כתב לומר קדיש, אפילו שהוא מאמר חז"ל.

על עיקר שאלה זו כבר דיברנו בעבר ושיעור מוצש"ק ראה, והסברנו היטב מדוע אבותינו לא קבעו לומר שם קדיש. הרי מתעוררת כאן שאלה, מה נפשך, אומרים קדיש אחרי פיטום הקטורת, וגם אחרי במה מדליקין, ועוד כיוצ"ב. אפשר לומר שהרמב"ם מסכים לזה, ואפשר לומר שלא, אבל המציאות היא שמנהגינו הוא כך, וכך סוברים כל גדולי ישראל, אפילו אם זאת אינה דעת הרמב"ם. מכל מקום קשה, הרי איננו יכולים לסתור את עצמנו. אם אחרי פיטום הקטורת, למרות שהוא לא נחשב לימוד ממש, מחמת שהוא נאמר בכל יום. גם לא לומדים אותו, אלא קוראים אותו בהעברה בעלמא. אפילו הכי אומרים עליו קדיש דרבנן, מדוע לא אומרים גם קדיש בשחרית, אחרי שאומרים אלו דברים שאין להם שיעור? הרי גם היא משנה. וכי היא גרועה יותר ממזמורים שמקובל לומר אחריהם רבי חנניא וקדיש? לא אומרים רק משנת אלו דברים, אלא גם אמר רבי זירא, תנא דבי אליהו וכו', ולכאורה צריכים לומר אחריהם קדיש דרבנן.

לא זו בלבד. הרב צובירי מוסיף עלינו קושיא נוספת, שאומרים גם לפני אין כאלהינו, תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, והוא עצמו מאמר חז"ל בכמה מקומות, מדוע לא אומרים אחרי קדיש דרבנן?

צריכים לומר לו יישר כח על קושיותיו אלו. טוב מאד שהוא עוררם. אבל למרות שהשאלה טובה, התשובות די טובות גם הן.

כתב כי הם בדקו בקונטרסי קדמוניהם, וראו כי הם מתאימים עם שיטת הרמב"ם. אעפ"י כן בהרבה דברים אנחנו לא פוסקים כמו הרמב"ם.

אמנם קרה בהלכות מסוימות שהם שינו מאז את המנהג, כי הבינו שיותר מדויק לפסוק כמו הרמב"ם, או בטעיות מסוימות, כמו שדיברנו כמה פעמים לגבי אופן כתיבת הספר תורה, חסירות ויתרות וכו', שם הם ראו ששיטת הרמב"ם צודקת, ושינו את המנהג, אבל זה בדברים מועטים.

צריך שהדברים הללו יהיו ברורים, ולא יקשו עלינו קושיות בלי יסוד.

תירוץ רביעי לגבי השאלה [משיעור מוצש"ק ראה] מדוע אבותינו נע"ג לא אמרו קדיש דעתיד לפני התפילה בסיום ברכות התורה.

ממשיך בספר ויצ"ב בזה"ל, דבר זה מתבאר יפה עוד מתוך תכאליל שונים שנכתבו אליבא דהרמב"ם, ומתוך עיון ברברי הרמב"ם עצמו, שכן יש לו בזה כאמור שיטה מיוחדת, לך נא ראה, דבהלכות תפלה (פרק ז' הלכה י"א) הוא כותב בזה"ל, בכל יום חייב אדם לברך שלש ברכות אלו (על דברי תורה, והערב, אשר בחר וכו'), ואח"כ קורא מעט מדברי תורה, ונהגו העם לקרוא ברכת כהנים וכו', וקורים פרקים או הלכות מן המשנה (כמו פרק איזהו מקומן) ומן הברייתא (כמו ברייתא דרבי ישמעאל) עכ"ל, ומפורש יפה כתב עוד (בתחילת סדר התפילות) וז"ל, נהגו העם לקרות בכל יום בשחר אחר שקורין פרשת צו וכו', קורין משנה זו, אלו דברים שאין להם שיעור וכו', אמר רבי זירא וכו' (גמרא), תנא דבי אליהו וכו' (אגדה), לעולם יהא אדם ירא שמים וכו' עכת"ד, כמו כן בסוף סדר התפלה לכל יום הוא כותב (שם) בזה"ל, וקורין אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא וכו', מי כאלהינו וכו' עיי"ש. זו טעות קטנה, וצריך לומר, אין כאלהינו, שהוא לפני כן, אבל הדבר אינו משנה כל כך.

זכור לכם כי אמרנו על כך בס"ד בשיעור מוצש"ק ראה, שלושה תירוצים. נחזור בקצרה. הסברנו מדוע אבותינו לא קבעו לומר קדיש לפני ברוך שאמר, דשאני הכא שאומרים את ברכות התורה לפני כן. הדבר אינו דומה לפיטום הקטורת, כי כבר מזכירים את הקב"ה עם ברכות התורה, ודיברנו על כך שאומרים אשר קדשנו במצוותיו, שכביכול הוא בעצמו מקיים את המצוות.

תשובה שנייה אמרנו כי בכוונה תחילה לא קבעו אחריהם קדיש, בכדי שלא יטעו האנשים לחשוב כמו שיש שיטה מסוימת בגאונים, שיוצאים באמירתם ידי חובת שילוש, עליה אמרו חז"ל במסכת קידושין [דף ל' ע"א], לעולם ישלש אדם שנותיו, שלישי במקרא, שלישי במשנה, שלישי בתלמוד. אם יקבעו אחריהם קדיש, הדבר עלול להיראות כביכול יצאו בזה ידי חובתם, וממילא ישנו חשש כי לא יתאמצו ללמוד עוד. הם יחשבו כי יצאו בזה ידי חובה, לכן לא רצו לתת לזה תוקף. משא"כ בפיטום הקטורת ובפרק במה מדליקין, הדבר אינו שייך.

תירוץ שלישי אמרנו, שאבותינו לא רצו לתקן קדיש באופן שהוא להדיא נגד הרמב"ם וקדמונינו. הרי אבותינו נהגו לומר את הדברים האלו מזה מאות שנים, ולא אמרו אחריהם קדיש, לכן הם לא רצו לשנות ולעשות במפורש שלא כמותם. אבל במזמורים ופיטום הקטורת וכיוצא בהם, שבכל מקרה כל עיקרם ממקורות אחרים, הסכימו לומר אחריהם קדיש כמותם.

עתה נוסיף בס"ד תירוץ רביעי על השאלה. על התירוצים האחרונים דיברנו כבר באריכות, וכעת נביא תירוץ נפלא, ומסתייע הדבר עפ"י מה שאומר מהרי"ץ בפירושו לשם [עץ חיים ח"א דף י"ד].

ממש הפלא ופלא. אם תתבוננו תראו שכן אומרים 'קדיש' אחרי ברכות התורה, שכן

אומרים אז, 'אתה הוא ראשון ואתה הוא אחרון, קדש את שמך הגדול והקדוש בעולמך'. זהו כמו שאומרים בקדיש, יתגדל ויתקדש שמיא רבא, גם אנחנו אומרים זאת לפני, 'קדש את שמך הגדול והקדוש בעולמך'. וגם מסיימים, 'ברוך מקדש שמו ברבים'.

וזה בסוף פסקת לעולם יהא אדם יר"ש בסתר וכו', שנקבע כאן בגלל שכתוב בו, ישכים ויאמר, רבון כל העולמים, לא על צדקותינו וכו'. גם בהמשך, 'אשרינו שאנו משכימים ומעריבים ואומ' שמע ישראל וכו'. ואח"כ אומ', 'אשר בחרת באברם, ושמת שמו אברהם', כי אברהם תיקן תפילת שחרית. כנלע"ד בס"ד.

אומר על כך מהרי"ץ [דף ד"ג], קדש את שמך, על שם [יחזקאל ל"ח, כ"ג] וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי. זהו בדיוק יסוד יתגדל ויתקדש, כמו שכתב מהרי"ץ אחר כך [שם דף כ"ז ע"ב] לגבי הקדיש, כתב הטור סי' נ"ו, יתגדל ויתקדש הוסד על פי המקרא [יחזקאל ל"ח, כ"ג] וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי האמור במלחמת גוג ומגוג, שאז יתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה, דכתיב ביום ההוא יהיה י"י אחד ושמו אחד, ע"כ.

גם אנחנו אומרים כעת, הגדול והקדוש וכו'. גם ההמשך ממש מתאים, שחותמים, 'ברוך מקדש שמו ברבים', ואומר על זה מהרי"ץ [שם], כל דבר שבקדושה, לא יהא פחות מעשרה. הנה תאמרו אתם לבד, וכי אין זו ראייה נכוחה שמדובר על הקדיש שאינו נאמר פחות מעשרה?

מתוק מדבש ונופת צופים.

[כעין זה הוא נוסח על דא יתברך וכו' שאומר המתרגם בסיום הפטרה, שהוא כמו קדיש מקוצר. במלה דא, הכוונה גם על התורה, שנאמר עליה וזאת התורה, שתירגמו ודא אורייתא. הרחבתי בס"ד בנפלאות מתורתך סוף הפטרת בראשית].

שערי יצחק – השיעור השבועי

הערה מהקהל: לא. השואל טועה. הם אומרים קדיש רק אחרי פתח אליהו.

זו שאלה קשה, והשם ברוך יאיר עינינו.

כמו שאמרנו מקודם, הקושיא אינה על מנהגינו בדוקא, אלא על כולם.

הוכחות לכך שקדיש דעתיך נקבע בכל התפילות על ידי גדולי ישראל בכל ארצות המזרח וכו' מלפני מאות שנים.

ממשיך הרב צובירי לשאול [ויצי"ב שם דף קנ"ט] בזה"ל, ושוב ראה שכן מסכימים בזה אליבא דהרמב"ם גם בכל התכאליל העתיקים וגם ברוב המאוחרים, לרבות התכאליל של מהר"י בשירי, ומהר"י ונה, ומהר"י פתיחי, שכן בכולם ציינו וכתבו בפירוש לומר אחר גמר התפילות שחרית וערבית רק קדיש רגיל, שמסיימים בו בפסקת תתקבל צלותכון וכו', ואע"ג דבכולם כתבו וסיימו תפלת שחרית באמירת אגדת אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום וכו', אין כאלהינו וכו', אין בהם שום זכר לאמירת קדיש דעתיך כלל, כי כאמור בכולם ציינו וכתבו לומר אחרי כן רק קדיש תתקבל, וכן כתוב גם בתכלאל הרב ישראל משתא (עמוד ס') עיי"ש ויאורו עיניך לראות הדבר לאמיתו.

ואני אומר שמי שיעיין שם לא יראה את הדבר לאמיתו, כמו שהוא חושב. ומדוע אני אומר זאת? כי מה"ר יצחק ונה בכת"ק משנת ה'ת"ה כתב במפורש לומר קדיש דעתיך. וכן כתב גם מהר"י בשירי, המביא את המנהג העיקרי, לומר קדיש אחרי כן, כמו שנראה את כל זה בהמשך.

מה שהוא מצייין למהר"י פתיחי, הדבר מטעה, ומיותר לגמרי. חכם זה אינו מוכר, ולא נכתב כאן אלא רק בכדי להרבות בשמות. לאפושי גברי. הוא לא נחשב, לא מוכר בין גדולי תימן, ולא צריכים להתייחס אליו. אינני יודע בכלל

לפי אחד מן התירוצים הללו דלעיל, מתורץ גם מדוע לא אומרים קדיש אחרי אין כאלהינו. כי אם נאמר שם קדיש, יהיה זה להדיא כנגד הקדמונים, וזאת הם לא רצו.

כיון שצריכים לחדד את הדברים, נוסיף כי בעצם קדיש זה אינו חובה כלל ועיקר, כמו שהסברנו בעבר. ולכן אפשר להתפשר לכאן ולכאן. אם הוא היה חובה, לא היתה לנו ברירה. אבל מכיון שהוא אינו חובה, היכן שנהגו, נהגו, אבל במקומות האלו הם לא רצו. לפי שיקול דעת.

צריך להקדים כי כל השאלה מקודם היתה דוקא באופן שאומרים את ברכות השחר וברכות התורה בציבור, כמו שהיה נהוג יותר בעבר, והיום הדבר פחות מצוי. שאם ישנם עשרה מתפללים, מדוע לא קבעו קדיש? ולפי מה שאמרנו הדבר מיושב היטב ב"ה.

קושיית מרן שליט"א כלפי כל העדות, מדוע לא אומרים קדיש דרבנן לאחר אמירת פיטום הקטורת שלפני תפילת המנחה, והשארתה ביצריך עיון.

אבל האמת היא שנותרה לי שאלה אחת בעניין, ואין לי עליה תשובה לעת עתה. דבר מה שאינו ברור לי, אבל הקושיא אינה על מנהגינו בלבד, אלא על מנהג כל עדות ישראל. מדוע לפני תפילת מנחה אחרי פיטום הקטורת, לפני והוא רחום, לא אומרים קדיש? הרי צריך להיות שם קדיש, וצ"ע.

לא מצאתי תשובה לשאלה זו, וגם לא מצאתי מי ששואל אותה.

שאלה מהקהל: זכורני שישנם ספרדים שאומרים שם קדיש.

תשובת מרן שליט"א: לא מסתבר, כי בסידוריהם הדבר אינו כתוב. האם משהו מכיר מנהג ספרדים כזה? אינני חושב שישנה קהילה שנוהגת כך.

אם הוא היה גוברא רבא. אף אחד לא הזכירו, רק בעל ספר ויצ"ב, כי הוא החזיק את התכלאל שלו אצלו בבית, לכן הוא מזכירו תדיר, אותו, ואת עמיתו מהר"י עדוני. הם כתובים בספריו אך ורק בכדי להוסיף שמות, ואין לשיטתם משמעות ותוקף מיוחדים, כי הם לא מוכרים כגדולים. וכבר הערתי על כך בסוף סדר ההושענות המבואר [בני ברק ה'תשמ"ט] יעו"ש.

צריכים להתייחס למהר"י בשירי ומהר"י ונה, גם יכול להיות כי למהר"ר ישראל משתא ישנה משמעות חשובה, אבל תכף הדברים יתבררו היטב.

נקריא בפניכם את לשונו של מהר"ר יצחק ונה, כמו שהעתיקתיה לפני, אות באות. התכלאל שלו נכתב בשנת ה'ת"ה, וכך הוא כתב אחרי פיתום הקטורת, לאחר שאומרים י"י יברך את עמו בשלום, ועומד ואומר קדיש דרבנן, כמו שנכתוב בעזרת ה' ברוך הוא בסוף מסכת אבות. כבר אמרנו שבתכאליל הראשונות שנכתבו בדורות הראשונים שמו את הקדיש דעתיד בסוף מסכת אבות, ומהר"י ונה לא רצה לשנות את הסדר המקורי, לכן הוא ציין כי את מה שהוא יכתוב בהמשך בסוף מסכת אבות, יש לומר גם כעת.

אומר עוד מהר"י ונה, ואומר ברכו וכו', ועונים ברוך וכו', ועומדים ואומרים עלינו לשבת. מדבריו אפשר לדייק כמה דיוקים, האחד כמו מנהגינו הידוע שהש"ץ אינו חוזר ואומר ברוך י"י המבורך לעולם ועד, אלא הם אומרים לבדם. מהר"י ונה לא מזכיר אפילו שהש"ץ יאמר ביחד אתם (אנחנו אמנם נוהגים שכן, וכמבואר בע"ח למהר"י"ץ. כנראה מהר"י"ו סמך כאן, על מה שכבר כתב בהדיא לפני היוצר, ועונה הוא והעם ברוך ה' המבורך לעולם ועד), אבל בכל אופן ברור מדבריו שהוא לא חוזר ואומר בנפרד. ועומדים ואומרים עלינו לשבת. משמע שבאמירת ברכו הם ישבו, ולא עמדו אלא

בעלינו לשבת. תכף נראה בעזרת ה' שגם מהר"י בשירי מביא את מנהג אמירת קדיש דעתיד.

עוד יש לדייק מדברי מהר"י ונה, שהוא לא מדבר כלל על לימוד, אלא שמתחילים תכף קדיש דרבנן בלי שום הפסק. לא קראו הלכות, ולא כלום. מיד אחרי שאומרים הציבור י"י יברך את עמו בשלום, בסיום פיתום הקטורת, אומר הש"ץ קדיש דרבנן. בתקופה שאחרי כן, מפורש בעץ חיים למהר"י"ץ, כבר קראו את ההלכות, כמו שדיברנו בעבר. ופיסקא זו לקוחה מהמשך השיעור, ובהוראת מרן שליט"א העברנוה לכאן. העורך.]

לפני שנתקדם נעיר, כי לא מובן בכלל על מה הוא חרד את כל החרדה הגדולה הזו, וכי אם אומרים קדיש נוסף על המנהג הראשון הוא כברכה לבטלה ח"ו? למרות שהפוסקים אומרים ועל ש"ע או"ח סי' נ"הן לא להרבות בקדישים, מכל מקום אם הוא לא יועיל, גם לא יזיק, ומה יקרה אם יאמרו קדיש אחד נוסף? כל כך מעמיקים חקר לדייק, האם הם הזכירו או שלא הזכירו, כביכול כל העולם עומד על זה...

הרי רואים שגדולי ישראל קבעו כמה קדישים, משמע שאין בעיא בכך, אם יש צורך.

שאלה מהקהל: אבל אני שמעתי מהרב כמה פעמים, שלפעמים ישנה בעיא של הרגל, אם מתרגלים מדאי לומר קדיש, אז הוא נידוש ח"ו?

תשובת מרן שליט"א: ברור שהדבר נכון מצד עצמו, אבל בכל זאת קדיש דעתיד הרי הוא חדש ומיוחד. וגם לצורך היתומים רח"ל. אדרבה, התימנים אומרים קדישים במספר הכי נמוך משאר עדות ישראל. בתפילת שחרית אנחנו אומרים רק ארבעה קדישים. לעומתנו, לאשכנזים למשל ישנם שמונה קדישים, ובסוף יוצא שערך הקדיש ירד מאד, בדיוק כמו שאתה שואל. אחרי שאמרוהו עוד ועוד, כבר מתייחסים אליו פחות.

שערי יצחק – השיעור השבועי

הכנסת בירושלם, כמו שכתב רבי משה בסולה. רואים בבירור שהמנהג היה נפוץ בכל הארצות.

בנוסף ישנו סידור לאחד מהראשונים הנקרא רבינו שלמה ברבי נתן, ולפי מה שכתוב בשער הספר הוא מעיר סגלמאסה, והיא ממרוקו, אך התברר שהדבר אינו נכון, והוא לא היה במרוקו אלא בארץ אחרת מארצות המזרח. אפשר לראות כי גם הוא כתב [בדף רי"א] את נוסח הקדיש דעתיד כדבר פשוט מאד.

אפשר לראות כי יש לו שינוי קל בפתיחת הקדיש, וזה לשונו, המנהג לומר קדיש דרבנן אחרי ששונים משנה, תלמוד, או הלכה ותוספות – הכוונה תוספות, כך היא מכונה בלשון כמה מן הראשונים, מלשון תוספת, הוספות על המשניות – וכיוצא. וכשלומודים דבר מהם אומרים אחר הלימוד אומרים בנוסח זה. יתגדל ויתקדש שמיא רבא. בעלמא די ברא כרעותיה. דעתיד לחדתא עלמא, ולאחאה מיתיא, ולמפרק חייא, ולמבני קרתא ירושלם, ולשכללא היכלא ולמעקר פולחנא נוכראה, ולאותבה פולחנא דשמיא לאתריה, ימלוך קוב"ה במלכותיה, בשבחיה בהדריה ובהדר זיו יקריה. בעלמיה די ברא, בחייכון וביומיכון, ובחיי כל בית ישראל, בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן. ויענה הקהל אמן יהא שמיא רבה וכו'. וישלים לפי המנהג.

למרות זאת הוא מוסיף אח"כ, וכבר פשט המנהג שאומרים אחרי קבורת המת קדיש זה, היינו קדיש דרבנן. ללמדנו כי אצלם היו אומרים גם את זה. וכן הוא אצלנו.

בשיעור הקודם הוספנו כי גם אצל האשכנזים אמרו קדיש דרבנן, וזאת אנחנו יודעים מדברי מהרי"ל, כמו שהוכיחו זאת בקובץ בית אהרון וישראל [סיון תמוז ה'תשע"ט, גליון ר"ג דף קכ"ד הערה 31] בזה"ל, בעיקבות דברי הרמב"ם הסובר שקדיש דעתיד ניתקן לאמרו אחר לימוד תושבע"פ, יש לציין דהנה המעיין

ראיתי לחכם אחד שמוציא לאור בעת ספר חשוב על ענייני קדיש, שהתפלא ושאל, מדוע בקדושה לא עולה על דעת אף אחד לדבר, כולם שותקים, ממש נזהרים, אבל בקדיש המצב הרבה יותר גרוע. אומרים אותו מן השפה ולחוץ, לפעמים גם רומזים האחד אל השני. הוא תמיה ושואל, מאי שנא?

חושבני (כתבתי לו כך בהסכמה לספר אשרי המלך) כי הסיבה לזה היא אך ורק מרוב שהקדיש כבר נידוש לצערנו. יותר מדאי אומרים קדישים. אצלנו הסברא הפוכה, כי אומרים קדישים הכי פחות משאר העדות. בתפילת שחרית אומרים קדיש אחרי ישתבח, אחרי נפילת פנים, אחרי אין כאלהינו, ואחרי פיטום הקטורת. אין עוד קדישים. בתפילת שחרית אין לנו אלא רק ארבעה קדישים.

לפני ברוך שאמר לא אומרים אצלנו שום קדיש, אבל אצל האשכנזים, עוד לא התחילו אפילו ברוך שאמר, וכבר אמרו שני קדישים. והספרדים אחד.

דרך אגב, יש לזכור את מה שאמרנו בשיעור שעבר, כי הקדיש דעתיד אינו מיוחד ליהדות תימן לבדה, כמו שמנסה לצייר בעל ספר ויצי"ב. הבאנו שהוא היה נהוג בעבר בכל ארצות המזרח, דהיינו בכל קהילות המוסתערבים. המוסתערבים פירושו הקהילות הותיקות שהיו פה. המנהג השתנה מאחרי גירוש ספרד, שהגיעו לכאן מארצות אחרות שלא נהגו בקדיש דעתיד, עד שרבו הנוטפים על הזוחלים.

כל הקהילות הותיקות נהגו לומר קדיש דעתיד, כמו שהבאנו מדברי רס"ג שכתבו בפשיטות, ולא ציין אפילו למנהג אחר. לדבריו עוד יוצא הפוך, כי הוא מעיר שהאמרו אחר קבורת המת, אינו המנהג עיקרי. אמרנו עוד כי בסידור חלף, הוא סידור ארם צובה המודפס, מוזכר קדיש דעתיד, וכן בסידור בגדד, ומנהג בית

במנהגי מהרי"ל יראה דבר פלא, שכתב לעניין חודש ניסן (שם עמ' ד') וכן כל ר"ח (עמ' ח') וחזה"מ (עמ' קצ"ח) שאין אומרים צידוק הדין ולא קדיש דרבנן (!), וכן מובא שם (עמ' תר"ז) שבְּלִיַּית אשת מהרי"ל אמר בנו של מהרי"ל לאחר הקבורה קדיש דרבנן (!), וכל הרואה זאת תמיה תמיה יקרא, וכי מה עניין קדיש דרבנן לעניין צידוק הדין שהם רק פסוקים ולא תושבע"פ כלל.

ולכאורה הביאור בזה הוא דהנה בסדר התפילות להרמב"ם הרי הוא מונה והולך את סדר הקדישים, ותחת הכותרת 'קדיש דרבנן' כתוב שם סדר הקדיש שתחילתו בנוסח דעתיד לחדתא עלמא והמשכו בנוסח על ישראל ועל רבנן, וכפי דעת הרמב"ם לומר קדיש זה אחר כל לימוד תושבע"פ.

אכן כפי שנתבאר לעיל מנהג ספרד ואשכנז לומר קדיש דעתיד לחדתא עלמא בלויית המת לאחר אמירת פסוקי צידוק הדין, וכפי שמוזכר בטור וש"ע סי' שע"ו (ס"ד), עוד נתבאר לעיל שמנהג אשכנז הוא שבימים שאין אומרים בהם תחנון אין אומרים בהם פסוקי צידוק הדין ולא קדיש דעתיד לחדתא, אכן אלו ואלו שווים שכאשר אומרים קדיש זה בלויית המת אין אומרים בו 'על ישראל ועל רבנן' (ולמנהג ספרד עוד מוסיפים תוספת מיוחדת ד'תתכלי חרבא').

ולפי"ז יתכן לבאר שבמקומו של מהרי"ל נהגו לקרוא לקדיש דעתיד לחדתא בשם קדיש דרבנן, לפי שנוסח הקדיש היה מצוי בידם רק בספרי הרמב"ם שם מופיע קדיש זה עם הסיום ד'על ישראל ועל רבנן' לאמרו אחר תושבע"פ, ולכן ציין במנהגי מהרי"ל דבר"ח וחזה"מ וחודש ניסן שאין אומרים בהם צידוק הדין ג"כ אין אומרים בהם קדיש דרבנן, וכוונתו לקדיש דעתיד לחדתא. ע"כ.

קיצור הדבר מובן כי אותו קדיש דעתיד שגם לפי מנהגינו שאומרים אותו אחרי קבורת המת,

הוא נקרא בפי חכמי אשכנז דאז קדיש דרבנן בסתמא.

מתוך סברא זו, נקבע המנהג אצל האשכנזים בדורות האחרונים לומר בסיום מסכת קדיש דעתיד. נמצא כי למרות שהם לא אמרו את הקדיש דעתיד באופן קבוע, נשאר אצלם המנהג המקורי לפחות בסיום מסכת, נמצא כי כן הוא בשרשיהם מימי קדם.

מנהג ביהכ"נ אלשיך בתימן שלא לומר קדיש דעתיד אלא רק בתשעה באב ובקבורת המת, והאם שיטתם אכן התבססה על דברי הרמב"ם, כפי שהבין הרע"מ קורח זצ"ל.

נמשיך בדברי ספר ויצי"ב (שאינו אמת ולא יציב) שכתב בזה"ל, כבר העיר על זה בדרך אגב, רבי עמרם קורח ז"ל בספר סערת תימן (עמוד כ"ד) באמרו בזה"ל, הנגיד הר"ר אברהם הלוי ז"ל (המכונה אלשיך, הוא נכדו של מהרי"י הלוי זצ"ל), תיקן וכו' בקדיש דרבנן להשמיט תוספת דעתיד לחדתא עלמא וכו' הכתובה בתכאליל. הוא מביא דברי סערת תימן, כי מהר"ר אברהם הלוי, הוא ראש משפחת אלשיך, הנהיג להשמיט תוספת דעתיד לחדתא עלמא הכתובה בתכאליל.

מהר"א הלוי שינה הרבה מנהגים. למרות שמשפחת אלשיך בעיקרם הם בלדי, הם שינו מקרוב דברים רבים, וקדיש דעתיד הוא אחד מהם.

מסיים בסערת תימן, אולי מטעם שנוסח תוספת זו (בתוך סדר התפילות) נגד דעת הרמב"ם, כידוע למעיין, ועוד שאין תוספת זו כתובה בסידורי ספרד, עכ"ל רבי עמרם ז"ל. והנה דבריו אלו מובנים יפה במה שביארתי לעיל בסמוך.

מה"ר עמרם קורח אומר כי תוספת קדיש דעתיד היא נגד הרמב"ם. ומסביר הרב צובירי, כי הכוונה היא כמו שביאר בסמוך, שם נכתב

שערי יצחק – השיעור השבועי

אתם, האם זה לא מנהג השאמי? בנפילת אפים אומרים לדוד אליך יי וכו'. לא אומרים לפניך. מחזירים את הספר תורה אחרי אמר רבי אלעזר. שלא כמנהג הבלדי שמחזירים את הספר מיד לפני שממשיכים בסדר התפילה. לפני ערבית אומרים חצי קדיש.

כל אלו וכיו"ב מנהגי הספרדים, ומובן מאליו שהקדיש דעתיד גם הוא אחד מהם, וזאת היא כוונת רבי אברהם הלוי.

שאלה מהקהל: אז מה התכוון הרב עמרם קורח, שבגלל הרמב"ם הם לא אמרוהו?

תשובת מרן שליט"א: זו שאלה טובה. בדעתי לתרץ בעזרת ה' בשני דרכים, אבל לפני כן נחזק עוד את מה שדיברנו מקודם.

אם האמת כמו שמבין בספר ויצ"ב, הרי אין פירוש הדבר שמנהג הבלדי הוא שלא כהרמב"ם, אלא בעצם הוא שלא כמו אף אחד. הרי אין פוסק אחד האומר כך, לפי הבנתו.

עתה נסביר מדוע חושב מה"ר עמרם קורח כי הרמב"ם מתנגד לאמירת קדיש דעתיד.

נראה לומר שני הסברים. האחד הוא מפני שהם הבינו כי מושג חידוש העולם, הנאמר בקדיש דעתיד, לחדתא עלמא, הרמב"ם איננו מסכים לו, כי בהלכות מלכים [פרק י"ב] הוא כתב שלעתיד לבוא לא יתחדש שום דבר בעולם, ועולם כמנהגו נוהג. אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד. הם חשבו כי המושג 'לחדתא עלמא' איננו מסתדר עם שיטת הרמב"ם.

סיבה נוספת שהוא חושב שקדיש דעתיד איננו מתאים לרמב"ם, כי הסדר מתי הם ימות המשיח, לא מתאים לדעתו, כי אנחנו מתחילים בתחיית המתים, ואח"כ אומרים זיצמח פורקניה ויקריב משיחיה, מובן כי המשיח מגיע

כי הקדיש דרבנן לא נאמר על לימוד הקבוע בתפילות, אלא רק על לימוד דינים, פירושים ומדרשים, אותם לומדים לשם לימוד, ולא קטעי משניות וכיו"ב שקוראים אותם בתוך כדי התפילה.

לפי ענ"ד הדברים אינם נכונים כלל ועיקר, ואבאר לכם בס"ד מדוע. אם רבי אברהם הלוי ביטל אמירת קדיש דעתיד בגלל שהרמב"ם סובר שאין לאמרם רק על לימוד הקבוע, מדוע איפוא לא אמרוהו עכ"פ אחרי לימוד משותף קבוע? הרי הם נוהגים בדיוק כפי מנהג השאמי שלא לומר אף פעם קדיש דעתיד, אלא רק בתשעה באב ובקבורת המת, וזה אינו כפי הרמב"ם.

אצלם לא אומרים קדיש דעתיד אף פעם. ואם הסיבה היא בגלל הרמב"ם, היה להם לומר קדיש דעתיד רק אחרי הלימוד שאינו בסדר התפילה, שזוהי אכן בודאי דעת הרמב"ם. אבל הם לא נוהגים כן, אלא כפי מנהג השאמי הנפוץ.

כדוגמא נביא מתוך רשימותיו של מה"ר יחיא אלשיך זצ"ל [כפי שנדפסו בספר רבינו יחיא אלשיך דף קי"ח] שהביא את כל מנהגי בית הכנסת שלהם, ובכללם כתוב בזה"ל, בקדיש אין אומרים דעתיד רק בתשעה באב, עיין אבודרהם. מובן כי הם לא הנהיגו כן בגלל מה שמובן מהרמב"ם, כמו שכתב בעל ויצ"ב, שאין אומרים קדיש על פרקים ומזמורים שבתוך התפילה.

כדאי גם לראות את שאר רשימת המנהגים שלהם, שכולם כמנהגי הספרדים, כגון אומרים לעלם ולעלמי עלמא יתברך. בקדושת היוצר אומרים הקהל 'לעומתם' משבחים ואומרים. בקדושה אומרים איה מקום כבודו 'להעריצו'. בסוף הקדושה, אתה קדוש. את מה שאומר היחיד, הם גם אומרים, וזהו כמנהג השאמי. כל יום שיש בו תחנון, אומרים וידוי לפניו. תאמרו

אחרי תחיית המתים. כנראה שהם מבינים כי הדבר איננו נכון לפי הרמב"ם, שכן הוא סובר שהמשיח יבוא לפני תחיית המתים, נמצא שהסדר הוא נגד דעת הרמב"ם, כי הוא סובר שהסדר שונה. אכמ"ל במקורות, בס"ד כתבתי כבר בנפלאות מתורתך הפטרת ויגש.

אבל צריכים לדעת שהדבר אינו נכון, כי הרמב"ם בסדר התפילות כתב בעצמו את הקדיש דעתיד, בדיוק כפי נוסח הבלדי, נמצא שהוא מתאים גם לדעתו. קשה לומר שכתב את המנהג בסתם, אם לדעתו עצמו אינו כן. עכ"פ חידוש העולם המתבאר בקדיש אינו סותר לשיטת הרמב"ם שעולם כמנהגו נוהג, כי בכלל צריך לדעת שהמלים הללו, דעתיד לחדתא עלמא, לא הומצאו על ידי מחבר הקדיש הקדמון, אלא הם לקוחים מתרגום אונקלוס על הפסוק ודברים ל"ב, י"ב, וְיִנְחֲנוּ וְיֵאֵין עִמּוֹ אֵל נֶכֶר, יי, בלחודיהון עתיד לאשריותהון בעלמא דהוא עתיד לחדתא.

אונקלוס הוא תלמיד רבי אליעזר בן רבי יהושע, ודבריו מוסמכים. אין הפירוש במלים הללו, דעתיד לחדתא עלמא, שהעולם מתחדש כפישוטו, כי למרות שנפסוק כמו הרמב"ם שהעולם לא ישתנה במאומה, אבל בכל אופן העולם יראה כאילו הוא חדש. אנחנו כעת נמצאים בתקופת הסתר פנים גדולה כל כך, בה הרשעים עושים את כל מה שהם רוצים, ולא רואים את גילוי כבוד מלכותו בעולם. שינוי ההנהגה יהיה כל כך בולט, תהיה השגחה פרטית, וכל מי שיעשה רע ח"ו, יקבל את ענשו מיד, ממילא יראה לכל כבוד מלכותו יתברך, והעולם יראה כאילו הוא אחר.

גם לעתיד לבוא האויבים לא יילחמו אתנו, וכולם יהיו אתנו בשלום, כולם יוכלו לעסוק בתורה, ויהיה שלום עם כל העולם, כל זה נראה כאילו העולם הוא חדש.

כשהרמב"ם כתב עולם כמנהגו נוהג, הוא התכוון מבחינת הטבע, שלא תחשוב שהוא ישתנה, אבל בודאי שיהיו דברים שונים מבחינה רוחנית, כך שהעולם יראה כאילו הוא חדש. וע"ע השגת הראב"ד על הרמב"ם ס"פ שמיני מהלכות תשובה, ובמפרשים שם.

הוכחה מדברי מהר"י בשירי זצ"ל שהבין כי העיקר הוא לומר קדיש דעתיד, לאפוקי ממי ש"לא שם לב" לדבריו.

בהמשך מביא ויצי"ב את התכלאל של מהר"י בשירי בזה"ל, העיר והעיד מהר"י בשירי בתכלאל שלו עוד בשנת השע"ה לפ"ג ליצירה על מקצת והתחלת חילוקי הדעות שהיו כבר בזמנו, באמרו בזה"ל, האידנא נהגו לומר אחר כל תפילה (שחרית) וכו', לאחר שמשלימים התפילה עד סופה, כשגומר שליח צבור קדיש בתרא (תתקבל) יושב, ואומרים מעט תחנונים וכמו כן פיטום הקטרת וזולתה, ומזמורים מתהלים וכו', לך ותמצא אותם במחזורי הדפוסים (סידורי ספרד) וכו', ואח"כ עומד שליח צבור ואומר קדיש רבה הנקרא קדיש דרבנן (דעתיד). הנה רואים בבירור כי כבר מהר"י בשירי אומר שצריכים לומר קדיש דרבנן אחרי פיטום הקטרת וכו', והוא מוסיף גם מזמורי תהלים, אחרי כולם אומר קדיש דעתיד, זהו כמנהג הבלדי.

מסיים מהר"י בשירי בזה"ל, ויש מקומות שאין אומרים אלא קדיש זוטא (קטן) ויהא שלמא וכו', ואומרים עלינו לשבח וכו', עכת"ד.

עתה תשמעו מה שמעיר על כך בספר ויצי"ב שם, שים לב איך שמהר"י בשירי מוסר לנו בדבריו אלה עדות אמת וצדק, דלאחר שכולם נהגו והנהיגו לומר פיטום הקטרת וזולתה בהסכמה אחת בדיוק על פי סידורי ספרד, אבל מאידך נחלקו הדעות באמירת נוסח הקדיש, במיוחד מצד אלו ששינו, באמרם הקדיש בנוסח דעתיד וכו' שהוא בניגוד לסידורי ספרד.

שערי יצחק – השיעור השבועי

על ישראל. הם פשוט העבירו את הקדיש תתקבל לאחרי פיטום הקטורת, והשמיטה ממקומו הנהוג אצלנו אחרי אמר רבי אלעזר וכו'. מנהג זה הוא עפ"י הרמב"ם, אבל לא בדיוק.

בעיני יצחק על ש"ע המקוצר [סימן כ"ה, דף רי"ז] הבאתי בס"ד עוד חידוש, כי ישנם מהבלדי שנהגו לומר בתפילת ערבית קדיש יהא שלמא אחרי המזמורים. עוד לא היה להם אז קדיש דעתיד אחרי מזמורים.

מובן כי בהחלט נפלו חילוקי דעות בעבר, אבל כיום אנחנו רואים אצל קהילות הבלדי, שכולם פה אחד קיבלו את שיטת מהרי"ץ. הם נכחו בגדולתו ובסייעתא דשמיא שהיתה לו, והתקבל אצל כולם כפי הסדרים שהוא קבע.

על כך צריכים לסיים, ז"ל הַדְרָךְ לְכוּ בּוֹ וְיִשְׁעִיהוּ לִי, כ"א, ומינה לא תזוז.

דחיית הטענה כי האר"י ז"ל התנגד כביכול לאמירת נוסח קדיש דעתיד, והבנת דבריו בשער הכוונות.

צריכים לברר בעצם מדוע מה"ר אברהם אלשיך שינה את המנהג שלא לומר קדיש דעתיד. אין זאת אלא שהלך בעיקבות מנהגי הספרדים. ישנם הטוענים עוד יותר מזה, כי האר"י מתנגד לקדיש זה, וכעת ברצוני להסביר כי הדבר איננו נכון.

יצרהרע לא נותן לי למצוא כעת את מקור הדברים בספר משנת חסידים, אפילו שסימנתי אותו, (מרן שליט"א מתעכב שוהה לדפדף בספר משנת חסידים, ואומר, הסימון נעלם, אבל בסוף אנחנו נמצא, ולא נוותר לו. לא יעזור לו כלום. ספר משנת חסידים הוא מאד נפוץ, ודרכו להביא תמצית דברי האר"י. ועכשיו ברוך ה' מצאתי).

וכך הוא כתב ומסכת גמילות חסדים פרק ג', דף פ"ב: ילך לגמול חסד עם האבלים ולנחמם,

הוא אומר לשים לב, אבל אני לא יודע בכלל איפה הלב...

היכן הוא מצא את העוקץ שהוא מדבר עליו, שהוא במיוחד מצד אותם אלו ששינו בניגוד לסידורי ספרד? אדרבה, מי שמבין רואה כי הפוך, בדברי מהר"י בשירי כתובים השיטות בצורת "סתם ויש". את המנהג העיקרי הוא אמר באופן שמסכים לאמירת קדיש דעתיד, ואח"כ הוא המשיך וכתב כי ישנם הנוהגים לומר קדיש זוטא שהוא יהא שלמא. מובן ממילא כי העיקר לפי דעתו הוא כפי האומרים קדיש דעתיד.

ישמעו אזניו מה שפיו מדבר. הוא מבין בדיוק הפוך. כבר כתוב [דברים ט"ז, י"ט], הַשְׁחֵד יַעֲזֹר עֵינֵי חֲכָמִים וְיִסְלַף דְבָרֵי צַדִּיקִים.

לאמתו של דבר צריכים לדעת כך. כיון שבנושא הקדיש אירע שינוי ממסורת הקדמונים. הרי במשך הדורות הסכימו החכמים להוסיף כמה פיטום ותפילות וכו' שלא היו נהוגים בדורות הראשונים. לפי ירידת הדורות הבינו ראשי הקהל כי צריכים להוסיף כמה עניינים בכדי לחזק את הציבור, כמה מעלות טובות וסגולות מסויימות חשובות ומועילות, כמו קבלת שבת ועוד כיוצא בזה.

ובזה האמת צריכה להיאמר שנחלקו הדעות. מהר"י ונה סובר כי צריכים לומר קדיש דרבנן שהוא דעתיד, ומהר"י בשירי מביא שישנם חילוקי דעות. ראיתי חילוקים נוספים ביהדות תימן, כמו שהבאתי בס"ד כבר בעבר בשולי המעיל ודף נ"ו, כלפי מה שאנחנו נוהגים לומר קדיש תתקבל אחרי פסקת אמר רבי אלעזר, ואין כאלהינו, וזאת בדיוק כפי דעת הרמב"ם, אבל לפי הרמב"ם שם נגמרת התפילה. ישנם שאמרו שם חצי קדיש, ואילו אחרי פיטום הקטורת אומרים קדיש תתקבל. היו כמה חכמים שסברו כי כך יותר ראוי, ולא הזכירו לומר שם קדיש דרבנן שהוא דעתיד, וגם לא

יזהירם בדברים הצריכים להם, ואלו הם. בנוסח הקדיש, לאחדתא עלמא – לא ברור אם זו טעות הדפוס, או שהוא לא הכיר את הנוסח המדוייק, ולדידן עכ"פ אומרים לאחדתא – אין לאמרו. וכן ההשכבות שמשכיבים את המתים, מנהג שטות הוא, ואינם מועילים כלל, ואפשר שמזיקים למי שאינו ראוי להם. ואף האומרם ייזהר לא לומר תחת כנפי השכינה, אלא לגר, אבל לישראל אם יאמר, מורידו מגדולתו.

כתובים כאן שלושה דברים. האחד, לא לומר נוסח דעתיד, השני לא לומר השכבה בנוסח המקובל, לכן מקובל אצל רבים מן הספרדים, אך לא אצל כולם, לומר נוסח קצר, 'הרחמן הוא ירחם על נשמת פלוני וכו', זאת מחמת שהאר"י סובר שלא לאמרו. והשלישי הוא, שאפילו אם אומרים את ההשכבות, לא לומר תחת כנפי השכינה.

דיברנו פעמים רבות כי אדרבה, לנוסח 'תחת כנפי השכינה' ישנם מקורות חשובים מחז"ל, והוא מוסמך מאד. נראה עוד כי לא האר"י בעצמו הורה זאת, אלא תלמידיו כתבו זאת, אבל ברור עכ"פ כי נוסח זה מבוסס, ואין סיבה להשמיטו.

לפני כמה שנים [מוצש"ק מסעי ה'תשע"ז] דיברנו גם על מה שאומר האר"י שלא לומר את ההשכבות, את הנוסח 'מנוחה נכונה תחת כנפי השכינה' וכו', שהוא לא התכוון לאפוקי מהנוסח שלנו, אלא כנגד נוסחת הרב מעבר יבוק, ששם ישנם דברים גבוהים ונשגבים, והוא נוסח מורחב עם דברים ברומו של עולם. אומר האר"י כי אין לומר את הדברים הגבוהים הללו, והסברנו זאת אז, ואכמ"ל.

עתה נשלים בס"ד את התמונה גם לגבי אמירת קדיש דעתיד לאחדתא עלמא. חושבני כי המוכיחים כן, לא דייקו היטב את לשון האר"י. כשמעיינים בדבריו היטב, אפשר לקבל הבנה אחרת.

בשער הכוונות [דף ט"ו:] כתוב כך, ראיתי את מורי – כך אומר מהר"ח ויטאל על האר"י – אומר קדיש של נוסח בני ספרד, לא כמנהג המוסתערבים שמוסיפים בו דברים אחרים, על דרך מה שכתוב ברמב"ם ז"ל. המוסתערבים הם קהילות יהודיות שחיו בארץ ישראל, עברו לארצות ערב, ודיברו בערבית. בתשובת הרדב"ז שהבאנו מקודם כינה איזה קבוצת יהודיים בשם "המערביים", ואם כוונתו לאותם הבאים מארצות ערב, מסתבר שהוא מתכוון לאותם המוסתערבים, אבל בכל זאת לא ברור שאליהם הוא מתכוון. צריך לבדוק.

בספרים רבים מדובר עליהם, נביא כעת מה שנודמן לי בס' פינחס יפלל חלק ג' דף כ"א בזה"ל, המוסתערבים, הן קהילות יהודיות שגרו בארץ ישראל ובארצות ערב ודיברו ערבית, כן מתבאר משו"ת מהריט"ץ סי' קע"ז: כמנהג המוסתערבים בכל מקומות ישראל, אם בארם צובא ואם בבגדאד ואם בכל מקומות שיש מוסתערבים, עושים כמנהג אבותיהם, ומנהג ישראל תורה היא ש.. עכ"ל. ובשו"ת אדמת קודש א' – אהע"ז מ"ו: אבי המתגרשת שנקרא שמו בעל המילה משה וגם עולה לס"ת בשם משה וכפי המוסתערבים נקרא בשם מוסא, איך יכתבו בגט? העיד בספר גט פשוט: וכן המנהג פעה"ק ירושלים ת"ז דאנו רואים בבני מערב ותושבי הארץ המדברים בלשון ערבי למי ששמו משה קוראים מוסא עכ"ל. ובברכי יוסף סי' נ': "בני" ספרד אשר בטורקיה ובני מוסתערב עכ"ל. ועיין אבקת רוכל סי' נ"ב. עד כאן.

כשמתבוננים צריכים לדייק היטב את הלשון, מה שכתב מהר"ח, לא כמנהג המוסתערבים שמוסיפים בו דברים אחרים, על דרך מה שכתוב ברמב"ם ז"ל. מה פשר המלים האלו? מדוע הוא אומר, על דרך מה שכתוב ברמב"ם? וכי הם מוסיפים דברים בקדיש, רק על דרכו של הרמב"ם? הרי הוא היה צריך לומר שהם מוסיפים דברים 'כמו שכתוב ברמב"ם' מדוע לשון מסורבלת זו?

שערי יצחק – השיעור השבועי

בכך הוצאנו בס"ד את כל העוקץ מן השאלה, ואין קושיא על מנהג הבלדי מדברי האר"י.

שאלה מהקהל: אבל מהרי"ץ מביא שישנם הגורסים תיבת 'ויקרא' בקדיש?

תשובת מרן שליט"א: אולי למלה אחת אין משמעות. אפשר להסתדר עם מלה יותר או מלה פחות. אבל אם מדייקים ומחשבים את הכל, הדבר חשוב בהחלט. נניח שהאר"י יאמר לא לומר לכל הפחות את התיבה הזו. אבל לבני מוסתערב היה שינוי גדול מדאי, וכל המוסיף גורע, עד שהכל התבטל לגמרי.

אשת רב יכולה להיקרא בשם 'רבנית' למרות שאינה חכמה, ק"ו אשה חכמה שמלמדת נשים וכדו', ואין לחשוב שתואר זה הגיע מהרפורמים ח"ו.

קיבלתי מכתב מרבנית, ששלחה אלי שאלה על מה שכתוב בגליון בית נאמן האחרון, וכך היא כתבה, לכבוד הרה"ג יצחק רצאבי שליט"א, איש האמת וכו'. רציתי לדעת האם דברי הרב מאוזן נכונים, בקשר להיגוי הקמץ על ידי התימנים, שזה מוטעה ח"ו.

אותה שואלת, שלא רוצה שנקרא לה רבנית, כי היא מתנגדת לכינוי זה, מחמת שהיא חושבת כי הוא רפורמי. היא טוענת שלא נזכר בספרי היהדות הקדמונים, כך למשל אפילו ברוריה שהביאוה בגמ' כמה פעמים, אשת רבי מאיר בעל הנס, לא כתוב עליה שהיא רבנית. לא אמרו שהיא "הרבנית ברוריה", כמו שאמרו למשל על רבי מאיר ורבי יהודה. היא כותבת, "אצל הרפורמים יש רבנית שעולה לתורה, שמניחה תפילין וטלית וכו'".

אכן בעבר לא היה נהוג במחוזותינו, וגם לא מקובל לקרוא אפילו לאשת המארי בשם רבנית, או "מאריה"... אין דבר כזה. חושבני כי גם אצל הספרדים לא היה מקובל לקרוא לאשת הרב בשם רבנית. לאשת החכם, לא

אבל ברור כי הוא מתכוון לאפוקי מנוסחת המוסתערבים, אותה הבאנו בשיעור הקודם, שלפי האמת גירסתם איננה בדיוק כמו שכתוב ברמב"ם. הם פותחים ואומרים אמנם, דעתיד לחדתא עלמא וכו', אבל הם הוסיפו עוד בהמשך כשלוש שורות, דברים רבים בקדיש. מכך לא היתה נוחה דעת האר"י.

נראה להעמיד את הדברים כך. אם המוסתערבים היו אומרים ממש את נוסחת הרמב"ם, האר"י היה מקבל זאת. הבעיא התחילה מפני שהם הוסיפו דברים אחרים, ממילא האר"י לא היה יכול לומר נוסח שלישי, כמו שכתוב ברמב"ם, כי המוסתערבים שהיו בסביבתו לא נוהגים כך. בני ספרד לא אומרים בכלל דעתיד לחדתא עלמא, והמוסתערבים הוסיפו תוספות שלא נזכרו ברמב"ם. ממילא האר"י לא היה יכול לגרוס נוסח שלישי, ומבין שתי הנוסחאות שנתרו לו, שפר בעיניו נוסח ספרד.

אילו המוסתערבים היו גורסים בדיוק כמו הרמב"ם, מסתמא שהדבר היה מקובל על האר"י, כי בודאי שגם בו כלולים סודות. וראיה מדברי רס"ג שגם הוא גרס כמו הרמב"ם. ש"מ כי זהו הנוסח המקורי. אם כן היה, האר"י לא היה מבטל את נוסחתם. אבל בהיות והוא ראה שנוסחת המוסתערבים אינה מבוססת, וכבר לא היה יכול להחזיר את נוסחת הרמב"ם, לכן שינה את הנוסחא למנהגי הספרדים. [בסידור קטלונא – מחוז בספרד – שנדפס מקרוב ג"כ אין קדיש דעתיד].

כך מדויק היטב לשון מהרח"ו שכתב, מנהג המוסתערבים שמוסיפים בו דברים אחרים, על דרך מה שכתוב ברמב"ם ז"ל. אם הם היו אומרים ממש את נוסחת הרמב"ם, האר"י היה מסכים לו, כי בודאי שגם בנוסח זה ישנן סודות, כחשבונות במספר התיבות וכיו"ב. אבל מאחר והם שינו, קיבל האר"י את נוסח ספרד לגמרי.

קראו חכמה. מסתבר שמושג זה נכנס אצלנו כיום מן האשכנזים, שהם קוראים לאשת הרב בידיש, "רעבעצען", דהיינו רבנית.

אבל נדמה לי שאין בכך שום חסרון, כי אפילו לאשת ישעיהו הנביא למשל, קראו נביאה, כמו שכתוב [ישעיהו ח', ג'], וְאֶקְרַב אֶל הַנְּבִיאָה. היא לא היתה נביאה, וכל מה שהיא נתכנתה בשם נביאה, הוא אך ורק בגלל שבעלה נביא. אפילו אם היא לא אשה חכמה במיוחד, עצם זה שבעלה נביא, גם היא נקראת נביאה, כמו שאשת המלך נקראת מלכה. היא לא צריכה בעלת תפקיד מיוחד, או מעלות נדירות.

כמו שאשת הרב נקראת רבנית, קל וחומר אשה שהיא חשובה בעצמה שתיקרא רבנית. ואפילו אם בעלה אינו רב, כיון שהיא חכמה ומלמדת נשים דרך ה' ומצוותיו, יכולה להיקרא רבנית. וכיו"ב.

עכ"פ זו לא המצאה, הדברים מבוססים מאת רבותינו ז"ל, כמו למשל הרשב"ץ. החיד"א בספר שם הגדולים מביא באות ע' ערך מיוחד בשם רבנית. וכתב שם בזה"ל, גדול המורים, הרשב"ץ בח"ג סי' ע"ח, הביא משם רבנית אחת, תירוץ לקושית התוספות. ומהר"ר יוזפא, בנו של הגאון סמ"ע בהקדמתו לפרישה, מביא שני דינים שחידשה הרבנית אמו. ובספר זרע בירך ח"ג כתב, דשאלה לו הרבנית פירוש מאמר רז"ל. והרב זכרון יוסף בדרושים הביא פשטים ופיר"ש מן האשה הרבנית ע"ש.

ממש מפליא. הרשב"ץ שחי לפני כחמש מאות שנים, אולי יותר, לפני דורו של מרן הב"י, כתב בשם רבנית אחת תירוץ לקושיית התוס' בפסחים ודף ג' ע"ב. הגמ' שם אומרת כי שיבחו תלמיד אחר שאמר מפני מה מוסקים שלא בטהרה, שנקט לשון נקייה. והקשו התוס', הרי עדיף לומר מפני מה מוסקים בטומאה, כי כבר אמרו חז"ל בפסחים שם, לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה?

אותה רבנית ענתה תשובה טובה בזה"ל, שמעתי מאבא מארי ז"ל שאמר בשם הרבנית אשת הרב ר' יוסף בר' יוחנן אבי הרב ר' מתתי זקנו של הרב ר' יוחנן שבדורינו, כי הטעם ששבח אל האומר מפני מה אין מוסקין בטהרה, לפי שדיבר בלשון נקייה, אף על פי שהאריך בלשונו. ומה שאמרו לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה, זהו הרב לתלמיד, כדי שלא ישתבש בלשון ארוכה. אבל התלמיד השואל מהרב, לשון נקייה עדיף, ולא בעי לשון קצרה, שהרי הרב לבו רחב ולא יתבלבל בלשון ארוכה.

מסיים הרשב"ץ, ותירוץ יפה הוא זה. הוא משבח את תירוץ של אותה רבנית.

דחיית דברי הרב מאזוז שליט"א שפורסמו בעלון 'בית נאמן' האחרון בדבר הגיית ניקוד קמץ הנהוג אצל התימנים והאשכנזים, והסבר שכל טענותיהם מופרכות, והן רק לפי איך שהם רגילים להגות בנוסח תוניסאי ולא לפי הביטוי שלנו.

כעת ניגש לגופו של עניין.

לפני שנקרא את דברי הרב מאזוז נקדים כי אין לקבל ולהאמין לשום מלה. למרות זאת, כיון שהדברים נכתבו ונדפסו לצערנו, אין ברירה אלא להתייחס אליהם.

כך כתוב שם [גליון מס' 177, פרשת שופטים, ח' אלול ה'תשע"ט, הערה 15] פעם האשכנזים קראו את הקמץ כמו שלנו, (והצירי והחולם כמו שלנו), אח"כ נשתנה אצלם. וגם שוב מצאו שהתימנים אומרים קמץ או, אמרו, "מצאנו תנא דמסייע לן".

דבר זה בלבד שהאשכנזים נסתייעו בזמנינו מהתימנים יכול להיות נכון, כמו שאירע פעם עם תלמיד חכם אשכנזי שאמר לי, הנה יש עמדי הוכחה לצדקתנו, שצריך לקרוא את הקמץ כמו שידוע אצלם ואצלנו, שלא כמו הספרדים. מה הוכחתי? כי התימנים גם הם אומרים כמונו. זהו שכתוב גם פה, "תנא דמסייע

יאיר עינינו. אעפ"י שרוב השיר הוא בערבית, מדוע הזכיר תאריך ערבי?

אם המדובר הוא בשנת התל"ח לבריאת עולם, שהיא אתתקפ"ט לשטרות (על פי מה שידוע מספרים אחרים על שנת גלות מוזע), תאריך זה חל ביום שני לחודש אלול, עיין ספוי קובץ חמישי ריש דף שד"מ, מדוע לא נקט זמן זה? ואעיקרא אם יש צורך ותועלת בתאריך, היה לו להוסיף ולהזכיר באיזה שנה הוא? פליאה דעת ממני.

אכן המלים האלו קשות הבנה, אבל נראה שהתרגום שלהם כך הוא אכן מדויק, כי גם בעלמות שיר וגם במשכיל שיר ידידות, שניהם אמרו דבר אחד. ולבד מזה, כן מוכח גם מהמשך השיר, שהוא מדבר על מה שהם שמעו, וזוהי תחילת גזירת גלות מוזע. נמצא כי מה שהרב מאוזו פירש בהתחלה, באו אלינו צרות רבות, הדבר אינו מדויק.

אבל כמובן שאין זה הנושא העיקרי, ובכל זאת התעכבנו עליו במעט, להראות שדברי הרב מאוזו נאמרים או נכתבים שלא בדיוק הנצרך. ולא נדקדק עוד על שאר פרטים שבדבריו.

לפי המלים עצמם, האתף אלאחאן, היה אפשר לתרגם הַמִּית הַשִּׁירָה, מלשון לַחַן, ששורש מלה זו בא אלינו מערבית. כך הבין ופירש רצון הלוי בשירת ישראל בתימן (התשנ"ח) דף 331. אך לא נראה שזה מתאים להמשך.

יש שתירגמו, הגיעתנו בתִּקּוּל מבשרת. אך לא מובן מה שייך בתִּקּוּל בנדון דידן. הרה"ג אברהם חיים נדאף, העיר ב'מזרח ומערב' כרך א' עמ' 33 כנגד מי שתירגם האתף בתִּקּוּל, שהמלה הזאת ידועה בתימן כי הוא לשון מהירות ולא בתִּקּוּל. גם תמה על מה שכתב עוד שרבי שלום שבזי מתאונן בשירה זו על צרותיו ועל מחלות שבאו עליו, איך לא הבין

לך... יודעים כולם שמסורת התימנים נכונה ומקורית, אז זה נכון גם בלי להיכנס לשורש העניין.

אבל תשמעו מה שהוא טוען אחרי כן על התימנים, אבל גם התימנים עברו הרבה גזירות וצרות בזמנם. בתקופת שבתאי צבי, המלך בתימן אמר להם, אתם מאמינים שיבוא המשיח, איפה המשיח שלכם? והגלה אותם, "ויושב אותם בחלח ובחבור נהר גחן וערי מדי" (מלכים ב' י"ז י"י) לאו דוקא... והיא נקראת "גלות מוזע". רבי שלום שבזי ע"ה היה שם, וכתב שירים בערבית כמו, "וצלנא האתף אלאחאן", כלומר באו עלינו בעיות רבות. אמנם אחרי כשנה האימאם שם החזיר אותם, אבל נבז מה שנבזו, ונהרג מה שנהרג. והלך הכל.

אבל בספר שפת אמת (עמוד קפ"א) מוכיח שהתימנים הקדמונים קראו את הקמץ אַה כמו שלנו.

נפתח בהערה צדדית, שכתובה כאן טעות בתרגום השיר של מהר"ש שבזי, וצלנא האתף אלאחאן, שהוא חושב כי התרגום הוא, 'באו עלינו בעיות רבות'. אינני יודע על מה הוא סמך לתרגום תרגום שהוא רק בערך. פירוש המלים האמתי הוא כך. "וצלנא", היינו הגיעו אלינו, וזה כן כמו שהוא כותב. אבל המלים הבאות אחרי כן, "האתף אלאחאן", אפשר לראות שם בפירוש משכיל שיר ידידות [דף שי"ג], וגם בעלמות שיר, שפירוש המלים האלו הוא, בא אלינו קול משמיע דבר שהיה מכוסה מאתנו. והכוונה היא, שמענו שמועה, דבר שלא ידענו מקודם.

אח"כ כתוב שם, ביום תאני רגב, השמועה הרעה הזאת הגיעה אלינו ביום שני לחודש הנז'. זהו שמו אצל הערבים. אבל תמהני מדוע השתמש רבי שלום שבזי בזה. הדבר לא מקובל, מה הצורך ומה התועלת בכך. המקב"ה

דברי המשורר, כי הלא כל השירה הזאת מדברת רק על עניין גלות מוזע, כי הוא מספר איך הגיע אליו הנשיא של יהודי צנעא הרב סלימאן נקאש עם הגולים, ובא אליו מכתב השלוח מאת המלך למושל מוזע לקבל את המגורשים בארצו. וכאשר ראה מהר"ש שבזי את צערם וחסרונם, השתדל לדבר על לב אחיהם היהודים בעירו וסביבותיה אשר הם על דרך מוזע, שיקדמו את פני אחיהם הגולים בלחם ובמים, כמפורש בשירה המתחילה וצלנא האתף אלא לחאן, ר"ל הגיענו מהר המכתב ביום וכו', ולא הזכיר עניין צרותיו ומחלותיו כלל ועיקר יעו"ש, ובספרו שו"ת זכרוני אי"ש [ירושלם התשמ"א] סי' ע"א דף רנ"ח אות י"ג.

ספר שפת אמת שהוא נשען עליו, נתחבר על ידי הרב בנציון כהן זצ"ל, והוא מרבה לטעון (למרות שבפרטים אחרים, הוא משבח את מבטא התימנים שהוא האמיתי), כי מנהג אבותינו הקדום היה לגרוס את הקמץ כמו פתח, עד שהמנהג השתנה בסוף. הוא חושב שבזה תיחלש המסורת החזקה שבידינו, חלילה.

וזה לשונו [בדף קפ"א, אות מ"ט], ועוד אני אומר שאילו היה הקמץ כמו חולם (0) למה כל הראשונים שמו וא"ו אחרי מלה שקריאתה O בערבית, הלא צריכים לשים א', שהיא באה במקום הקמץ.

כראיה הוא מביא מהתפסיר של רס"ג. להמחיש הדבר אביא שוב דוגמאות מפירוש רבינו סעדיה גאון על התורה בערבי כנ"ל (שמות פרק י"ב מפסוק א' והלאה) אלשהור, יכון, חפוציה, ויאכדו, ויאכלון, לא תאכלו, ולא תבקו, אליוס. כל הואוין הנ"ל ורבים כמותם, קריאתם בחולם ספרדי היינו (0) לטינית. ואילו היה הקמץ קריאתו כמו (0) לטינית, למה שמו וא"ו בתיבות הנ"ל ודומיהם, היו צריכים לשים א', שקריאתה כמו החולם. אלא ודאי שהקמץ קריאתו כמו (A) לעז, והחולם כמו O, ולכן

מוכרחים לשים רק וא"ו לחולם ורק אלף לקמץ.

הוא חושב להביא ראיות מן הקדמונים, כמו למשל מרב סעדיה גאון, שכתב מלים בערבית, למשל המלה חדשים, שבתפסיר רס"ג אומר שם, אלשהור. והוא תמיה, אם כדברינו, מדוע כתובה שם האות וא"ו? בשלמא לפי הספרדים מובן, כי היה שם חולם, וצריכים להוסיף וא"ו. אבל אם רס"ג קרא את את הה"א שבתבת אלשהור כמו הקמץ הידוע אצלנו, היה לו לשים אל"ף במקום הוא"ו?

אסביר לכם מדוע אין בטענתו ממש, פשוט מאד. הוא לא יודע לקרוא את הערבית במבטא הנכון. אנחנו עכ"פ לא קוראים כמו איך שהוא ניקד, אלשהור, יכון, חפוציה, ויאכדו, אלא בשורק אלשהור, יכון, חפוציה, ויאכדו, וכן הלאה.

בסוף הוא כתב, שזו היא ראייה עצומה שאין עליה תשובה. ואני אומר, לא רק שיש עליה תשובה, אלא השאלה אפילו לא מתחילה. אתה קורא את המלים כפי גירסת התוניסאים, ויש לך קושיא על התימנים... כל קושייתו היא אך ורק לפי איך שהם קוראים. זה מגוחך.

במקום איך שהוא חושב שקוראים, לא תבקו, אליוס. וממילא יש לו שאלה, מדוע כתוב שם וא"ו, הרי צריכים לכתוב אל"ף. הרי זהו סימן שהתימנים לא צודקים. אבל השאלה לא מתחילה, כי אנחנו קוראים, לא תבקו, אליוס. [אפשר לעיין גם בתאג חזון שמעון].

הבעיני היא שאחר כך הוא הפליג יותר, להביא ראיה מחכמי תימן הקדמונים, שגם הם קראו כמו הספרדים, כדלקמן.

האמת היא שממש חבל על מה שהוא כתב, והדפיס ופרסם זאת. המחבר הרב בנציון כהן היה אדם ישר ואמתי, ורק אחרי שהוא הוציא

ומוסיף עוד לטעון, ושמה תאמר שר' זכריה הרופא היה יחידי בשיטת הכתיבה שלמד בן מהספרדים? אין הדבר בן, כי כל התימנים כותבים בן. ואזכיר כמה דוגמאות מצילום כתב יד של הרב חוטר בירב שלמה שנקרא סראג אלעקול, משנת הקפ"ג, ומעלום אן, לא, כמאל, אלאלאד אלא ואלדיהם כמא קאל אלחכים, וקאלו, ועוד. ועיין עוד בספר חשיפת גנוזים מתימן ותראה צילום כתבי יד של חכמי תימן מלפני ת"ק שנה ויותר, שכולם כותבים וא"ו במקום חולם, ולא א' מעולם. וא' במקום קמץ (a), ומכאן ראייה גדולה שהתימנים היו בעבר קוראים את הקמץ קרוב מאד לפתח או כמוהו, וכמו שיש גם היום חלק מהתימנים שקוראים הקמץ קרוב מאד לפתח ולא כמו חולם.

וואולי שכחו את מסורתם העתיקה בימי גלות מוזע, לפני כשלוש מאות שנה, וברוך היודע.]

וזאת שורש הטעות, למשל במקום איך שאנחנו קוראים קאלו, הוא קורא קאלו, וממילא יש לו שאלות.

כל ההמשך מלא בטעויות, לכן נקרא בפניכם את מה שכתבתי בעבר בגליון הספר שם, הוא חושב נאטקה, כאילו שהוא בא להוראה של קמץ, אבל הוא לא מבין כי נאטקה באה לומר שהאל"ף הוא ארוך. כמשל נביא את מה שאנחנו אומרים בלשון הקודש, אברהם יצחק ויעקב, אבל בערבית כתוב אברהם ויצחק. הם הוסיפו שם את האות אל"ף, כי במבטא הערבי הם לא אומרים יצחק בסתמא, אלא מושכים את החי"ת, לכן זה כאילו יש שם אות אל"ף, היא אל"ף נעלמת, שהיא מורה על המשיכה.

וזאת היא סיבת הטעות שלו. טעה והטעה את הרב מאוזו וסיעתו. תוספת האל"ף אינה בכדי להראות את ביטוי הקמץ, וכמו שמצאנו לפעמים גם בלשון הקודש שהולכים לפי

את ספרו, הוא היה בקשר אתי, וכבר קראתי את מה שהוא כתב, והערתי לו הערות על כל השגיאות שהיו לו, והוספתי לו, כדאי שנדבר פנים אל פנים, נסביר לך, תשמע במו אזניך, כך שתבין שאין בהוכחותיך ממש. אבל בעוונותינו הרבים הוא נפטר אחרי זמן קצר, ולא יצא לי להיפגש אתו. רשמתי הערות רבות בגליונות ספרו.

חושבני כי אם הוא היה שומע, הרי הוא היה מודה. לעומת זאת, הרב מאוזו כיום מביא אותנו כהוכחה, וכנגדו אני קורא את הפסוק בישעיהו ו"א, ג', וְכָשַׁל עֹזֶר וְנָפַל עֶזֶר. הוא נסמך על מה שכתב אותו החכם, כביכול הדברים בדוקים ומוכרחים. אבל זה אינו, וצריכים לברר את הדברים לאשורם. אפשר היה לשאול אותנו האם באמת דבריו נכונים, או שלא.

לגופו של עניין צריכים לדעת כי הוא כתב דברים ממש מוזרים, ותכנס הוא שהתימנים קראו לפני כמה מאות שנים את הקמץ כמו פתח, עד שהדבר השתנה מפני הצרות. הוא "מוכיח" מתוך דברי רבינו זכריה הרופא בפירושו על מדרש שיר השירים, וטורח להעתיק את המלים שלו כפי שהן במקורן בערבית וגם לנקדן בזה"ל, אַעְלַם אֵן קֶצֶד וכו'. שוק אלנפס אלנאטקה, אלרוחאני, חמאמה, אפצל, כלהא, אלנאנסאנייה, אלסמאוי, אלנאנסאן, פצארת, תארה, עאלם, טביעה, מא צאר לצלאח אלחיאן, אלנבאת, אלשמס, אלנפס, קאל מא יערף צארק אנואר ע"כ. אלה הם כמה דוגמאות שנוקדו על ידי אני הכותב. כך הוא כתב.

הבעיני היא שהוא מנקד כפי המבטא שלו, וממילא יש לו שאלות עלינו. אנחנו לא קוראים שוק אלנפס אלנאטקה, אלא שוק אלנפס אלנאטקה, וכן מה שהוא כתב אח"כ, אלרוחאני, חמאמה, אפצל, כלהא, אנחנו לא קוראים כך. הכל בפתח.

השורש, וכתבנו על כך בהערה שם בגליון הספר, אין זה להוראת קמץ-כדרך לשון הקודש לפעמים, חוץ מהיכן שהם מהשורש, כמו בראשית, ראשון, שהוסיפו אל"ף כי שורש המלה היא ראש, אפילו בלא קמץ. אלא מפני דרך לשון ערבי, להורות על אריכות התנועה, עשו זאת כדרךם. כיון שבלשון ערבית מוסיפים אל"ף, הוסיפו זאת גם בלשון הקודש על פי שפתם. כמו למשל תיבת פָּרָא, אין כותבים אותו פָּאָרָא. בלשון הקודש אין שם אל"ף. אילו מלה כזו היתה בערבית, פָּאָרָא, היו מוסיפים בה אות אל"ף.

קיצור הדברים, כיון שבכתב הערבי מוסיפים אות אל"ף להראות את משיכת המלה, אלוֹתָאני, חמאמאה, וכן שאר המלים שהוא כתב, פצארת, תארה, עאלם, טביעאה. פשוט הוא הקשה מחמת שהוא קרא אותם עפ"י שפתו, לכן הוא הקשה קושיות שאין להן שחר.

כמה דפים שהוא מאריך עפ"י קו חשיבה זו, גם לגבי מפרש תימני קדמון על הרי"ף מסכת חולין וכו', וכולם עפ"י שרשים מוטעים, וחבל.

למשל כך הוא כתב עוד שם [בדף קפ"ד], וכן ראיתי עתה בספר "חשיפת גנוזים" דף קס"ג, שהובא שם צילום של קמיע מתימן מלפני כמאתיים שנה וכתוב בו, "בשם רחמאן מלא רחמים" ומשמע שכן היתה דרך הכתיבה בתימן וכמו שראינו בכתיבתם בערבית שמוסיפים אל"ף תמורת קמץ ספרדי ולא שמים מעולם אל"ף תמורת חולם, ולכן יותר מסתבר שגם בארמית כתבו כן כדרך הראשונים.

ולכן יש יותר מקום לייחס את שיטת הכתיבה הזאת בהרי"ף הנ"ל לחכמי תימן יותר מאשר לחכמי המערב, שהרי אנו רואים בהרי"ף שבידינו שלא כתוב כן, ורק בהרי"ף שנכתב בתימן כתוב כן. ורחוק מאד לומר שהספרדים השמיטו את כל האלפ"ין שבאמצע התיבות שהרי אנו רואים שכותבים אלפ"ין באמצע

התיבה כגון במלים שמאי יוחאי דמאי גבאי וכיו"ב הרבה, וכן מצאנו שבעל הלכות גדולות והגאונים בתשובותיהם משתמשים הרבה באל"ף באמצע התיבה, ולמה לא השמיטום המעתיקים או המדפיסים הספרדים.

הוא מביא ראיה מאותו הקמיע, שכתוב בו בשם רחמאן, עם אל"ף. וכי מי כותב כך? הרי בכל הכתובות כתוב בלי אל"ף. לפי הכתב ולפי צורת הכתיבה שם, נראה לי שאיזה עס ארץ כתב את אותו קמיע, אחד כזה שאינו מבין הרבה בין ימינו לשמאלו. בערבית כותבים כך, "באסם אל רחמאן", בתוספת אל"ף, כפי מבטאם, ואותו עם ארץ העביר זאת גם ללשון הקודש, והוסיף אל"ף. לא הבין ולא ידע כיצד לכתוב כיאות.

הראיות אפילו לא מתחילות. שיבוש מאל"ף ועד תי"ו.

בשיעור פרשת קורח דשנת ה'תשע"ו בשיעור שכבר נדפס הבאנו ראיות מן הקדמונים, גם מהמחברת הגדולה [דף נ"ו] שכתב כי החולם נקרא כן כי הוא מהלך על כל הפה, לכך הוא נקרא מְלֹאפּוּם, ושהקמץ הוא בשליש הלשון מעל החניכיים, לכך הוא נקרא קמץ. שם הדברים מוסברים באריכות, ואין צורך לכפלים.

הבהרנו כי הרוצה לבטא את ניקוד הקמץ כמו שצריך, כפי הציור שכתבו הקדמונים, אשר יתכן ודבריהם מועתקים אפילו מבן אשר, יראה בעיניו כי הדברים ממש מדויקים, ותנועת הקמץ היא עליונה.

אאמו"ר זצ"ל היה אומר, כי הספרדים טועים בדבר שאפילו תינוקות של בית רבן אין טועין בו. הוא תמה, וכי הם לא מבינים מהו הקמץ? ישנו פתח, וישנו קמץ. פתח פירושו לפתוח את הפה, ואילו הקמץ הוא מעין הכתוב בפרשת ויקרא [ב', ב'], וְקָמַץ מִשֵּׁם מְלֹא קִמְצוֹ, מְסֻלְּתָהּ וּמְשֻׁמְנָהּ. קמיצה הכוונה חפינה. הכהן לוקח ביד

שערי יצחק – השיעור השבועי

הערה מהקהל: הם גם היו רק שנה אחת בגלות מוזע.

תשובת מרן שליט"א: יפה. שנה אחת בודאי אינה משמעותית. וכי כולם השתנו בתוך פרק זמן קצר של שנה? גם לא כולם גלו.

שאלה מהקהל: אבל אצלם מתפארים לומר שהם פותחים לאחרים את העיניים?

תשובת מרן שליט"א: ברוך פוקח עורים. ואל יתהלל חוגר כמפתח.

מעשה אין לנו אלא לסיים במאמר הכתוב וזכריה ח', י"ט, וְהָאֵמֶת וְהַשְּׁלוֹם אֶהְבֵּנוּ. האחד לא צריך להעיר אל השני. כשיבוא משיח צדקנו, הוא יורנו דרך האמת.

השם ברוך הוא יזכנו בחודש אלול זה, לשוב בתשובה שלימה, להרבות אהבה ואהבה שלום וריעות. לא צריכים להיתפס על כל מיני חילוקי דעות ומנהגים. כל אחד אומר אני צודק ואתה טועה. אינני חפץ לומר זאת, אבל כל אחד מבין שהאמת יורה דרכו, אכ"ר.

הודעה חשובה

שיעור זה הוקלד עפ"י שמיעה בעיקר, נערך והגה לפי הבנת העורך. השיעור היה לנגד עיני מרן שליט"א קודם הוצאתו, הוסיף מקצת עניינים וציין מעט מקורות, שיפר ותיקן כמה דברים, כי מפאת העומס הרב המונח על כתפיו, נבצר ממנו לעבור הגהה מדוקדקת, להאיר ולהעיר בהרחבה כבשיעורים שעברו.

לאור האמור, בכל ספק או שאלה המתעוררת למעיין בשיעור זה, יש לו לברר היטב את הדבר להלכה ולמעשה אצל מרן שליט"א.

הערות ותיקונים יתקבלו ברצון.

ניתן להקדיש כל שיעור להצלחה ולרפואה, או לעילוי נשמת. השם יזכר בל"ג בתחילת השיעור מפי מרן הגאון שליט"א, וכן באמירת "מי שבידך" בסוף השיעור.

פרטים בטלפון: 050-4140741.

נא לתאם זאת לפני השיעור.

והתורמים והמסייעים להפצת התורה ולזיכוי הרבים, ימלא המקום ב"ה כל משאלות ליבם לטובה. אכ"ר.

מתוך המנחה. כך הוא הקמץ, הפה פתוח ומוגבה. זוהי בדיוק פירוש המלה קמיצה.

ולכשנדייק עוד יותר, נראה כי רבינו בחיי אומר שם [על פס' א'] כי 'קמץ' הוא מלשון חור, וכנראה כוונתו לבעלי החיים שעושים חורים באדמה, כך הקמץ עושה כמין חור וגומא בתוך הפה. כיוצא בזה אומר הרמב"ן על הפסוק [בראשית מ"א, מ"ז], וְתַעַשׂ הָאָרֶץ בְּשִׁבְעַ שְׁנֵי הַשָּׁבָע לְקַמְצִים. מובן בפשיטות שזוהי פירושה האמתי של מלה.

קיצור הדברים, ברור כמו שאמרנו כי קדמוני הקדמונים קראו קמץ לנכון כמו שאנחנו קוראים עד היום, וכפי שהיא גם גירסת האשכנזים. אין שום סיבה או בסיס להמצאה הזו, שבגלות מוזע שכחו כיצד קוראים את הקמץ, ורצונם לומר כי אבותינו בעבר קראו את הקמץ כמו שהם, דהיינו כמו פתח, ובגלות מוזע שכחו את הגייתה "הנכונה". אבל לא מובן, וכי מה קרה לנו אז? האם הם פגשו בגלות מוזע את האשכנזים? וכי למדנו מהם את המבטא באותה גלות? ואין שום סיבה לשנות את המבטא בגלות שם. לא היו שם אשכנזים, אלא נחשים ועקרבים.

הרי הערבים בתימן אומרים הֶמֶן, כשהם חוזרים מה שהם שומעים מן היהודים הֶמֶן. עינינו הרואות שגם בכת"י תימניים קדמונים לא טועים כלל ועיקר להחליף בין קמץ לפתח כמו שמצוי אצל הספרדים, רק בין פתח לסגול. שמע מינה שאין הבדל בין דורות אלו לדורותיהם.

וכי בגלות שוכחים כיצד קוראים, וכיצד מדברים? נכון שהיו צרות, אבל אין בהם שום סיבה מספקת לשנות את המבטא. לו יצוייר שהם היו רואים ספרים בגלות מוזע המורים לשנות את המבטא, היה בסיס לטענתם שמא אז נשתנו הנוסחאות. אבל אמרנו כי הסכמת כולם היא שזה המבטא הנכון, ואין סיבה לומר שישתנה, וכן מוכח מן הקדמונים.